

SÁMI ALLASKUVLA
Samisk Høgskole - Sami University College

SA-RAPORTA / SH-RAPPORT NR 3 (2003)

Gumpe, sápmelaš ja boazu

Boazosámi čilgehusat ja mitalusat gumpe ja guođoheami birra

Mikkel Nils Sara

Sámi allaskuvla/Samisk høgskole
Hánnoluohkká 45, N-9520 GUOVDAGEAIDNU/KAUTOKEINO
Tlf.: 78 48 77 00 - Faks: 78 48 77 02
E-mail: postmottak@samiskhs.no Internett: www.samiskhs.no

SÁMI ALLASKUVLA – SAMISK HØGSKOLE

Serie: SA-RAPORTA/SH-RAPPORT NR 3 (2003)

Tittel: Gumpe, sápmeláš ja boazu
Boazosámi čilgehusat ja mitalusat gumppe ja guođoheami birra

Forfatter: Mikkel Nils Sara

Oppdragsgiver: RUF/Sámi allaskuvla

Utgiver: Sámi allaskuvla/Samisk høgskole

Utgitt: Mars 2003

Sideantall: 52 s.

Pris: 75.-

ISBN: 82-7798-016-7

Samisk høgskole
Sámi allaskuvla
Postboks 10
N-1407 Kvernberget
Tlf: 070 00 00 00
E-post: info@samisk.no

Mikkel Nils Sara

Gumpe, sápmelaš ja boazu

Boazosámi čilgehusat ja muitalusat gumppe ja guođoheami birra

Sámi Allaskuvla
2001

Sisdoallu:

Ovdasátni	s. 2
Álggahus	s. 4
Gumpe ja su olu gohčodusat	s. 5
Gumppiid čuoiggaheapmi	s. 9
Go gumpe bealkkahallá sápmelažžii	s. 14
Earálágán gumpebivdovuogit	s. 16
Go gumpe goddá bohcco	s. 20
Go gumpe rohkkáha bohccuid	s. 27
Guođoheapmi gumpeáiggi	s. 36
Gumppet Guovdageainnu nuortajohtolagas	s. 44
Girjelistu	s. 48

Ovdasátni

Mun lean ovdal bargan guhkit áiggi ovdan oazžut boazosápmelaččaid erenoamáš máhtu, loktet dan árvvu ja čájehit dan ávkkálašvuoda maiddá eará dilálašvuđain go meahcis. Datte lean eanas guorahallan bohcco ja su ealádaga gaskavuodaid, ja boazosápmelaččaid olmmošgaskavuodalaš ásahusaid hálddašit ealáhusa valljodagaid. Muhto boazosápmelaččaid máhttui dieđus gullá eará nai mii váikkuha bohccuid ja ealáhusa, nugo meahce-eallit. Mun lean áiggiid čađa duollet dálle gullan muitalusaid erenoamážit gumppe birra, ja guhká lea leamaš áigumuš asttu váldit čohkkegoahhtit dákkáraš dieđuid. Dál lea leamaš vejolašvuolta álggahit dán barggu, go lean Sámi Allaskuvlla bokte ožžon doarjaga Boazodoalu Ovdánahttinforndas doarjaga bealnjealját mánnosaš prošehtii. Giitu Sámi Allaskuvlii ja Boazodoalu Ovdánahttinforndii go leat oaidnán dákkár barggu árvvu.

Mun in leat ieš goassege oaidnán gumppe meahcis, inge goassege guođohan bohccuid go gumppe lea lahkosiin. Danne lea visot dát bargu leamaš dan duohken ahte mus leat buorit muitaleaddjit ja oahpaheaddjit. Soai leaba áhččán, Bieraš-Niillas-Mihkkal, ja fuolkán, Máhte-Mihkkal-Nils Pedar. Dás álggus namuhan sudno nie, beaivválaš sámi vieru mielde. Teavsttas geavahan sudno gástanamaid, namalassii Mikkel Nilsen Sara ja Nils Peder Mikkelsen Sara. Dat lea eambo girjjálaš vieru mielde. Ii leat gal soaittahagas go sudno lean välljen alccen muitalit ja čilget dáid áššiid. Vuosttažin leat sudnos leamaš orohagat Guovdageainnu nuortajohtolagas, guovllos man birra lean välljen jearahit go doppe lean oahppáseamos eatnamiidda. Dasa lassin soai leaba leamaš bárraha eallogoahkat siiddaineaska, ja guođohan ealu goit moaddelot jagi dakkár áiggi go lea leamaš unnit dehe eanet gumperáfehivuohta.

Muđui lean geavahan čálalaš dieđuid, buohtastahttit dainna maid duot guovttos leaba muitalan dehe lasihit dieđuid. Dieinna lágiin lean maiddá ožžon fárrui dieđuid eará sámi guovlluin. Vuosttažettiin lean váldán fárrui dakkár dieđuid mat bohtet njuolga boazosápmelaččain. Johan Olsen Turi lea ieš čállán girjji sápmelaččaid birra. Son riegehtii 1854s Guovdageainnus, ja ásai ollesolmmožin Čohkkirasas. Anta Pavvasson Pirak maiddá lea ieš čállán girjji sámi eallima birra. Son lei riegehtán 1873s ja lei Johkamohkis eret. Kristoffer Sjulsson dieđut bohtet čállagis maid

O.P. Pettersson lea čállán eanas su mitalusa mielde, muhto veahá maiddái eará sápmelaččaid mitalusa mielde. Sjulsson lei riegádan 1828s ja lei Deartná guovlluin eret (nugo maid dat earát geat leat Petterssonii mitalan.) Lassin dieidda lean maiddái váldán fárrui osiid girjjiin maid leat čállán dáččabeali olbmot, geat ieža leat leamaš sámi guovlluin, leamaš sáhkala sápmelaččaiguin ja gulahallan siiguin sámegillii. Dat leat Knud Leem, J.A. Friis ja Gustaf von Düben. Leem dieđut leat 1720-jagiid rájis, ja duon nuppi guokta gaskkamuttuin 1800-jagiid. Čálalaš dieđuin lean Turi siteren njuolga, go son čállá davvisámegillii. Pirak sámegiela lean bidjan davvisámegiela čállinvuohkái ja veahá heivehan dan mielde, muhto lean doalahan dajaldathámi. Muhtun sániide, maid soaitá váttis davvisámegielagii ipmirdit, lean bidjan vástideaddji davvisámegielat sániid ruođuide. Muhtun sániin lea gal sullasaš máksámuš, muhto ii áibbas ovttalágán. Pirak gohčoda omd. rumbun maid mii gohčodit rábbin. Guovdageainnu suopmana mielde lea rumbu dakkár gorut mii lea boares sámi vuogi mielde njuvvojuvvon vassis mearrái, muhto ii leat rihtejuvvon. – Duoid eará girjjiid čálusosiid, mat leat dás mielde, lean jorgalan dáro- ja ruotagielas sámegillii.

Die de lea vuodđu man mielde dát bargu lea doaimmahuvvon.

Ođđajagimánnu 2001

Mikkel Nils Sara

Álggahus

Dál lea sullii 50 jagi dassázii go garra girdibivdduin lokte gumppiid Finnmárkkus, ja dan rájes ii leat gumpe earret go duollet dálle oidnon dáppe. Ovdalaš lea gumpe leamaš dáin guovlluin unnit dehe eanet iešguđet áiggiid, muhto ii goassege lean áibbas jávkan. Dat lei dábálaš oassin luonddus. Danne lei diehtu gumppe luonddu birra ja movt dat váikkuhii bohccui ja guođoheapmái juoga mii lei doalahuvvon áimmuin don doložis. Go dál lea gumpe jávkosis leamaš measta olbmo eallinagi, de leat maid dát dieđut ja máhtut gáidan eret, ja leat olu dušše vuorraset olbmuid muitui báhcán.

Go gumpe ii leat šat givssideame boazosiiddaid, de lea dat diehttelasat stuora geahpádussan boazosápmelaččaide. Muhto galgat go mii de maddái hilgut ovdalaš sámi dieđuid ja máhtuid gumppe birra, dainna jurdagiin ahte daidda ii lea dárbu ja danne eai šat gula midjiide?

Sámi dieđut ja máhtut gumppe birra lea min sápmelaččaid árbi daid áiggiin go sápmelaččat ledje eatnamiiddiset áidna hálddašeaddjin ja olmmožin geat galge birget ja eloštit dain. Dás lea luonddubirasmáhttu ja birgejumi máhttu. Dasa lassin lea dás ipmárdus iežamet birra, go gumpe nugo earáge oasit luonddus dagahe sápmelaččaid muosáhit ja jurddahit iežamet oassin luonddu iešguđet gaskavuodain ja imašvuodain. Sápmelaččat leat ieža hálddašan máhtuideaset ja čilgen alcceseaset dahkamušaideaset. Diet eai leat árvvolaččat midjiide sápmelaččaide dušše dan dihte go leat sámi dieđut, máhtut ja ipmárdusat, muhto maddái dan dihte go dat leat muhtin muddui earálágánat earáin. Boazosápmelaččaid diehtu gumppe birra atná omd. álggu dain gaskavuodain mat leat das go leat bohccot maid seamma guovlluin. Dies fas lea oassin nugomat min eananoaidnin, man bokte oaidnit elliid johtáleame earáládje, ja soaitit dárkileappot, go earát. Dieinna lágiin dárkut ja oaidnit gumppe earáládje go earát. Ja dat lea lassimáhttu, mii earáin ii leat. Danne šaddet maid árvvolaččat oassin máilmmiviidosaš diehto- ja kulturárbbis.

Dál lea nu ahte dáččabeale máilmmis olu barget dutkat gumppe ja iežaset dieđuid ja máhtuid dan birra, ja seammás mii sápmelaččat leat vajálduhttime iežamet dieđuid ja máhtuid. Diekkár geavvamis lunddolaččat čuovvu ahte doppe luonddudutkit dađistaga ožžot luohttámuša leat áidna luonddučeahppin maddái min guovlluin ja min guovddáš áššiin. Dat dieđus ii gula dušše gumpii,

muhto olu eará osiide min luonddubirrasis. Muhto mii nai fertet atnit iežamet boahhte áiggiide luondduhálddašeaddjin ja danne fertet čohkket dieđuid ja máhtuid háldoseamet ja oahppoásahusaidasamet, maiguin sáhttit čilget luonddugaskavuodaid ja dahkamusaideamet. Dál datte ii leat dárbu dušše alcemet čilget, muhto maiddá earáide, riikasaččat ja máilmmiviidosáččat.

Go doaimmahuvvo dieđalaš dutkan luonddus, erenoamážit elliid dutkan, de lea oaidnin ja dárkun okta guovddáš dutkanvuohki. Nu lea omd. dahkkon go gottiid leat dutkan, ja leat dainna lágiin ásahan formalalaš, dieđalaš máhtu. Go sápmelaččat lea meahcis, de sii dieđus oidnet ja dárkot olu das mii doppe lea. Go sis fas jearaha dieid, ja buohtastahtte sin dieđuid, de lea dat nai dohkálaš vuohki ásahit dieđalaš ja doallelaš máhtu. Buot buoremus lea go dákkár bargu dahkko sámegillii, go dakko addo dutkamii olu dárkilvuohka ja maiddá erenoamášvuohka. Váilelašvuohka datte lea go dákkár bargu ii leat báljo dahkkon. Omd. lea dán áiggi olu borri boazodoalus – nugomat goaskin, geatki, albbas – ja boazosápmelaččat leat jagiid čađa oaidnán ja dárkon olu, muhto dát dieđut leat biđgosis. Ii daid leat oktage čohkken ja buohtastahtán, ásahan dihte doallelaš dieđuid ja máhtuid, sihke dán áiggi ja boahhte áiggi anu várás. Mun lean välljen čohkkegoahtit dieđuid gumppe birra, ja suokkardallat daid, danne go dát leat dakkárat mat ovddemus sáhttet láhppot mis. Dál leat dušše boares olbmot geat ieža leat oaidnán gumppiid min guovlluin, ja bargan gáhttet ealáhusaideaset daid vahágis. Datte dát ii leat earágo álgu, mis livččii olu dahkamuš mii vuordá sámi dieđalaš bargiid dáid bargat. Čuovvovaš bargu lea ovdamearka dasa máid ja movt sáhtta bargat. Datte dát bargu ii leat dievaslaš, ii dan ovtta ealli birrage máid válddán ovdan. Dás váilu jearahallat maiddá eará guovlluid ja ealáhusaid olbmuid.

Gumpe ja su olu gohčodusat

Gumpe lea dat gohčodus mii dábálaččat dehe ovddemus adno Guovdageainnus, muhto sápmelaččaide lea diet ealli oalle erenoamáš dan dáfus ahte das leat nu ollu gohčodusat. Ii dat leat gal nu go omd. bohccuin dehe njuorjjuin, ahte das leat olu namat agi, hámi ja diekkáraččaid

mielde, go dakkaráš gohčodusat gal eai leat olu. Das leat baicca olu buotloga gohčodusat, maiguin oaivvilduvvo gumppe obanasii. Ja nie lea leamaš doložis. Knud Leem, guhte lei mišunearan Leavnnjavuonas ja Lágessvuonas 1725-28 ja suohkanbáhppan Dálbmeluovttas 1728-34, álggaha girjjistis Finnmárkku guovllu ja sápmelaččaid birra sága gumppe birra ná:

Álbbas lea hárvve oaidnit Finnmárkkus, muhto dađi eambo leat gumppe, main muhtimat leat ruškeslágánat, earát eambo vielgada guvlui. Dieid elliid gohčodit sápmelaččat dáiguin namaiguin: gumppe, stálpi, seaibbat, gaidni, olggubuš.

(Leem, 1767: 192)

Stálpi lea oahpis davvisámegielaigiidda nubbin gohčodussan, muhto johkamohkkiláš Anta Pirak geavaha girjjistis sámi eallima birra (1937) dien sáni ovddemus gohčodussan. Julevsámegielas muđui maiddá gohčodit stálppi gumpen dehe stáhkin. Johan Turi ges atná sáni *návdi* dábálaš dehe ovddemus gohčodussan. Čohkkirasas muđui dábálaččat dadjet gumppe ruomasin, ja diet sátni *ruomas* lea maiddá Guovdageainnu suopmanis.

Manne leat de gumpes nu olu iešguđetlágán gohčodusat? Okta vejolašvuohta lea ahte olmmoš hálida maiddá válddahallat dehe bagadallat gielain, ja dainna lágiin nuppevuoru dadjá gumppe nugo seaibbagin (dakkárin mas lea seaibi), gaidnin (dakkárin mii gaidnada dehe goddá) dehe olggubužžan (dakkárin mii lea olgolis olbmuid searvvi). Iešguđet sámegielsuopmaniin leat ollu diekkaráš mállet namat gumpes, mainna čilge juogalágán erenoamášvuođa das. Nubbi vejolaš vástáduš lea das go dološ sámi jáhkus lei gohčodusat dehe namas liiggás máksámuš, nugomat ahte olbmo namma ii lean dušše su gohčodusat, muhto maiddá muhtun ládje su várjaleaddji. Dološ oskku mielde sáhtte mánás molsut nama jus dat omd. buohcagođii (Holmberg 1989:24). Seammaládje lei bivdodilis sierralágán mearkkašupmi namain dehe gohčodusain. Go sápmelaččat vulge bivdui, de dalle maiddá atne vieruid maidda earret eará gulai ahte galggai leat várrogas gohčodusaiguin. Uno Holmberg (1910, 1989) čállá ná:

Bivddu dáfus meannude earaládje go muđui beaivválaš bargodilis. Go hupme elliid birra, maid bivde, de atne nai sániid main lei eará máksámuš go dábálaččat.

(Holmberg, 1989: 41)

Guovža lei erenoamáš bassi ealli, ja danne leat maiddá guovžabivdui gullan olu njuolggadusat ja meanut. Guovžabivddu čilgehusa álggaha son ná:

Sápmelaččat eai gohčodan guovžža su rievttas namain, muhto olu eará iešguðetlágán mamaiguin: vuomi isit, várreáddja, viissis olmmái, bassi ealli ja Ipmila beana. Itkonen muitala ahte anársápmelaččain ja nuortalaččain lei dat vierru ahte dievddut gohčode guovžža eará namain go nissonat. Jus guovžža gohčodii ald' iežas namain, de gul gulai dan ja suhtai. Bivddidettiin ja hávdadettiin guovžža dávtiid adnoje eará gohčodusat vel guovžža iešguðet gorutosiide nai.

(ibid.)

Holmberg maiddá čállá ahte ledje dušše dievddut fárus bivddus, goit dakkár stuorit elliid bivddus. Dása sáhttá lasihit ahte soaitá dieid bivdomeanuid vierus, dehe vejolaš bivdiid namuheami várrogasvuoðas, vuolgán dat go bárdnebeali mánnái leat sámegeilsuopmaniin olu iešguðet gohčodusat, nugo bártnáš, báhča, gánda, jeavdi, lunta (main mánga leat loatnasánit dárogielas.) Seammás nieidamánná namuhuvvo dainna ovttahat sániin, nieida, buot suopmaniin. Movt dal de leažžá diet, de gumppe bivddidettin maiddá lea gohčodusas leamaš sierralágán dahkamuš. Johan Turi (1910, 1986) čállá ná:

Ja gumpes leat ovtta olbmo fámut ja ovcci olbmo mielat. Ja dat guhte ruopmasa galgá riehta bivdit, dat galgá diehtit visot namaid sámegillii stálppis dain báikkiin gos návdi golgá, ja vel dat galgá jurddašit 9-lágáš bivdогоanstta dalle go álgá bivdit návddi, ja dan galgá guoðdit mañemussii máid áigu bidjat.

(Turi, 1987: 99)

Turi ii gal namut maidege bivdoságastallama sátnegeavaheami birra, muhto duoðašta ahte návddi olu namain lea juogalágán oktavuohhta bivdduin, ja dasa lassin ahte juo bivddu smiehttama rájes ferte jurdaga jorgalit vassis láhkái. Son ii gal datte šat namut makkár dahkamuš jurddalágis lea alcces bivdui.

Gõ leat olu gumpet fárolaga, de daid gohčodit valvin. Anta Pirak (1937) ges atná sáni loaiti. Gustaf von Düben (1873) dieđu mielde lea valvi stuorit go loaiti, loaiti lea dalle go leat moattit

dehe veahá gumppet fárrolaga. Gumpe lea juogo oktoealit dehe dat leat loaitin dehe valvin. Ja eai dat searvvat jus juo eai gulaš oktii, baicca doaraskit, nugo dán mitalusas bohtá ovdan:

Oktoealitgumpe hal ballá go bohtá valvi. Jus gumpevalvi deaivvai oktoealit gumppe njeaiga, de dan gal doaruhe eret ja godde vel. Oktii gulaimet go doaruhe diekkár oktoealit gumppe, ja nuppe beaivvi vuhtiimet movt ledje oaguhan ja gáskkašan dan, oainnát ledje varraluottat. De lei gal beassan báhtui, muhto lei borahallan gal gumpevalvá. Dohko manai Bávttajotávžái.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Oktoealit gumpe ii atnán vieris valvá unnit balu go olbmuige, nugo dát mitalus čájeha:

De lei oktoealitgumpe mii dálvvi čuovui min, gos ain gottesta bohcco. Moai leimme Migon-Mikkuin ealu luhtte lávus. Iđđes hui murkun holvugohte gumpevalvi. Ja de oktoealitgumpe ges holvugođii das jur smáhkumuora duohken. Dat anii dorvun lávu, go diđii ahte gumpevalvi ii duostta dohko bohtit. Mun čuoigájin Borggahakkii. Dohko lei oktoealitgumpe goddán Mihkkal-ádjás bohcco, muhto lei ballán go valvi holvugođii. Mun mannen fas lávu lusa, ja galgaimme mannat njuovvat dan bohcco. Muhto de lei mu manil bohtán oktoealitgumpe ja lei borran čoarbeliid dan bohccos.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Murku várra dagai gumppe jálubun olbmu, go de ii oainnáhallan. Na muhto nu árgi lei valvvis ahte guođdelii gárvves borrosa go gullagođii valvi. Nuppiin mitalusa sáhtá buohtastahttit dien balu riebana baluin:

Oktii botkeje vihtta gumppe eallonjunnoža ja oaguhe dohko Áhkkanasjoga duohká. Čora jorggihii fas ellui, muhto gumppet ledje dohko goddán golbma bohcco ja ovttá riebana. Das ledje borran daid bohccuid veahá ja ovttas ledje váldán oaiivi. Mii guoraimet daid gumppiid Áhkkanassii. Dohko manne ain dainna oivviin, eai dan gal lean guođđán.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Gumppet leat leamaš borrame, ja rieban lea bohtán vuordit dehe háhpohallat oasi, muhto de lea leamaš menddo várrotmeahtun. Rieban bohtá nie lahka ja oktoealitgumpe áigá juo báhtara. Das sáhtta vuohttit valvvi girdevašvuoda riebanii ja oktoealitgumpii, man stuora erohus das lea.

Dán áiggi lea vejolaš oaidnit gumppe govain dehe filmmain. Datte dáidá meahccegumpe dehe luodu ealli mainna deaivvada meahcis – iešguđetlágán dálkki siste – neaktit veahá earálágánin go govvagumpe. Movt sámi dilis bagadalle gumppe? Dás válddán fárrui moadde ovdamearka:

Gumppes dávjá láve dušše čielgi oidno, čoamohasčoškás maŋás. Muđui lea čuoivvat, čielgečorru lea čáhppádeabbu dehe rátnáseabbu. Gilga lea čuoivvatlágán. Dálvet lea ritnon, ja rustan ii oainne dan.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Dat lea čáhppatbeallái, čielgečoru mielde lea čáhppádeabbu. Giđđat lea guovgat. Dat lea oalle stuoris, sáhtta variha sturrodagas. Ovdageaži lea hui rávis ja čoavjji bokte hui seaggi. Eai dat sulastan gumppiid mat dál lávejit oidnot Tvas, dat dat hal lávejit orrut eambo dego beatnaga sullii. Gumppe ii beassan oaidnin muddui nu dávjá.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Go dás geavahuvvo sátni čáhppat, de lea oaivvilduvvon čáhppat dainna lágiin go čáhppes bohcco guolga lea. Gumppe sturrodat dáidá veahá vuordemeahtun dasa gii lea hárxánan dušše beatnaga oaidnit meahcis bohccuid rájiin.

Dása kápihttala lohppii velá lasihan Johan Turi čilgehusa gumppe čivgama birra:

Návdi guoddá seamma áiggiid go boazu, dušše vahku maŋŋil. Ja son čivgá rohtui, ja dahká dat sáddui rokki dego rieban ja čivgá daša. Ja son vällje ráhppáseamos eatnama masa čivgá. Ja bávtti vuollái son maiddá čivgá. Ja go álgá ohcat, de galgá atnit vára gosa luottat mannet ja gos bohtet, ja jus velá livččii dakkár beana mii guorrá, de gale gávdná álkibut. Ja návddi čivggat eai falo ilá hoahpus, daid joksá suoidnemánu loahpas nai, muhto go lea buorre beana, de gale joksá vaikko leat stuoribut nai.

(Johan Turi, 1987: 87)

Gumppiid čuoiggaheapmi

Boarráseamos vuohki bivdit gumppe, lea gumppe čuoiggaheapmi. Dalle juo ovdalaš nuppi máilmmisoađi lei, Guovdageainnu nuortajohtolagas goit gal, diet bivdovuohki dakkár mii gulai doložii ja man birra ledje dušše gullan. Sámi girječállit Johan Turi ja Anta Pirak gal leaba čuoiggahan gumppiid, ja dás heive álgun váldit sudno čilgehusaid dán bivddu birra. Jus gumppe galggai sáhttit čuoiggahit, de dasa gáibiduvvui goit vuos valjit áinnehisoppas, gassa muohta ja vissislágán siivu. Ii dat lean nu álki ahte dušše jurdilit gumppe vuolgit čuoiggahit. Turi čállá dien birra dáiinna lágiin:

Muhto go soaitá boahit guhkás vuovdá, ja de lea gassat muohta ja muttát, ii ilá garas iige ilá dimis, ja eai leat luottat duoddara guvlui, de lea muhtomin nu álki joksat.....

Muhto dál lea bahá oažžut čuoiggahemiin ja bahá juohke lági, go leat lassánan bohccot nu ahte leat juohke báikkis duoddariin olles dálvviid ja ordavumiin, nu ahte návdi oažžu bohcco nu olu go hálida. Ja dan sivas ii son dárbbas ohcat biepmu vuvddiin. Ja jus velá manalii vuovdá nai, de ii sus leat heahti doppege, go leat luottat juohke báikkis. Jus vuolga čuoiggahit, de leat čiehkárat juohke saji nu ahte ii gávdno oppas dan meare ahte jovssalii čuoiggahemiin..... Jagi 1908 manne návddit lullevuvddiide, ja olbmot čuoiggahalle juohke sajis gosa ain bohte, muhto eai ožžon, go ledje čiegarin olles eatnamat. Iige ealuid ja olbmuid siste sáhte bivdit. Muhto doaresbealde lea buoremus; jus livččii dušše okta siida doaresbealde iežá siiddain, ja de lea buorre guohtun, de gal oažžu, jus eai leat duoddariin meahccebohccot, de dalle ferte jorahit dušše ovttat siidda.

(Turi, 1987: 84, 85)

Čuoiggaheapmái dárbbahuvvojit viidát muohtavuomit, jus čuoiggaheaddji ribaha gumppiid fiskkiide, čiehkariidda, duoddarii dehe eará spoatnabáikkiide, de dat ii lean joksamis. Dasa lassin galge čuoiggaheaddjin olbmot geat ledje falit ja sávrrit, ja gievrrat ja snáhppásat goddit gumppe go dat jovssahalai ja jorggihii oaivvát. Johan Turi čállá gumppe doarrideami birra ná:

Ja návddi čuoiggahallan lea buot bahámus olbmo dearvvašvuođa doalvut. Dat galgá čuoigat nu ahte varra njálmmis boahdá, ja báhkkanan nu ahte ferte ratti rahpat jur rabas.

Ja go lea čuoiggahan guhkás olles beaivvi, de lea bivastuvvan nu ahte leat njuoskan visot liikebiktasat, ja de lea váiban nu ahte ii leat buorre veadjit ruoktot.

(ibid.)

Ja go dal geavvá nu bures ahte joksá gumppe, de lea dávjá dušše soabbi veardjun:

Ja go joksá, de časká soppiin oaivái daihe niskái, bealji vuollái ja seaibemáddagii daihe njunnái jur dan čáhppadassii - mii gohčoduvvo dikjan - das lea hui rašši. Iežá sadjái ii dovdda, vaikko man garrasit časkkalii. Muhto háhppil dat galgá, guhte ii biestte soappis ja sabehiiddes. Návdi lea hui bahá duostut njálmmiin soappi, ja dohppe son sabeha nai ja šlivge nu ahte olmmoš ravgá sabehiid nalde eret. Ja go olmmoš gahččá eret sabeniid nalde, de návdi njuike nala ja gáská gokko oažžu, muhto sámis lea niibi dorvun. Son dohppe niibbi ja čugge dakkaviđe, muhto gal dat biestá gáskit soames saji, muhtomin bahábut ja muhtomin ii nu bahuid.

(ibid.)

Vaikko gumpe muđui lea árgi olbmos, de dat jorggiha oaivvát go ii beasa šat eret doarrideaddjis. Johan Turi lea maid čállán moadde muitalusá movt olbmot sin guovllus leat čuoiggahettiin gáskkáhallan gumpii. Dieid dáhpáhusaid vuođul čállá ja rávve ná:

Lea okta goansta: go návdi dohppe gihtii, de galgá coggalit gieđa návddi njálbmái gitta njielu rádjái ja de čárvet njielu máddagii, de ii návdi sáhte gáskit. Ja nuppiin gieđain galgá čugget niibbiin, ja dál ii leat heahti. Muhto jus návdi háhpppeha dohppet bániiguin juolgái daihe gasku gieđa - giehtaruohttasii lea várálaš, jos dasa oažžu návdi - de gáskkesta, čađa gieđa mannet báníit. Ja jus juolgái oažžu, de lea maiddái hui várálaš, go son beassá gáskit - návdis, mas leat nu guhkes báníit, dat ollet čađa juolggi - ja de gáldná juolgi nu ahte ii sojat. Dat lea dávjá dáhpáhuvvan nu ahte leat gáskkahallan nu bahuid ahte goase leat jápmán, skihpan leat goit hui bahuid ja guhká, muhtomin ovttá mánu ja muhtomin olles dálvvi, ja mearkkat šaddet nu ahte bistet nu guhká go eallá. Leat dat atnán sáitesoappi nai, muhto gal návdi lea beassan gáskkašit dan dihte nai, vaikko gal das lea stuora áhpá go lea sáitesoabbi.

(ibid.)

Kristoffer Sjulsson - guhte elii Deartná guovlluin ja lei muittu agis juo 1800-jagiid álgobeali - lea dadjan dainna lágiin ahte dušše nuorra ja searas olbmot duste čuoiggahit gumppiid. Áidna vearju maid atne, lei sáiti. Diet bivdu adnui sakka stuora ávkin, vaikko ii gal nu stuora gudnin go guovžabivdu. Son lea mitalan ahte dološ áiggi juo leat dien guovllu sápmelaččat searvan vátnudit gumppiid. Searas čuoiggaheaddjit ožžo doarjaga dain eará sápmelaččain vai besse áhpaseappot bivdit gumppiid. Sidjiide lei nuvtá borramuš gosa ain bohte, ja besse váldit niesti ja eará máid dárbbáše sápmelaččaid gálvovuorkkain, mat ledje johtolaga alde. Loahpas 1700-jagiid ásahe čuoiggahallankássa, masa boazoeaiggádat mákse oasi bohccuid mielde. Ieš čuoiggaheamis orrot leamaš fárus mánggas, nugo dás bohtá ovdan:

Go čuoiggaheaddjit vuohttáje gumppiid, de johtilit nuolaste losimus biktasiid eret, ja daid biktasiid ja niestelávkaid válde sii geat ledje njoazimusat čuoigat. Dál bidje jođanis leahtuin guorrat, alážiid badjel ja legiid, jekkiid ja jávrriid rastá. Bivastat golgá ja biktasat leat visot bihcon ja spulžon. Okta bivttas bálkestuvvo eret dás, okta fas dos. Lávkguoddi dal ferte daid čoaggit. Son guhte čuoigá ovddemusas ja dahká luotta dehe láhtu, mannala eret ja luoitá meaddel su gii lea nubbin ovddemusas, ja nu ain doama čuiget.

(Bäckman & Kjellström, 1979: 138)

Gustaf von Düben čilgehusa mielde (1873) ledje olu olbmot mielde ráfehuhttime ja váibadeame gumppiid, vaikko eai leat njulgestaga gumpebivdit. Son čállá viidáset ná:

Gumpebivdoáiggi leat danne olu sápmelaččat manus, muhto dušše moattis leat rievtti mielde bivdit. Johkamohkis leat dál dušše guovttis geat nagodeaba čuoiggahit dassáži go gumpe jovssahallá. Ii leat oainnát galli sápmelažžii addon nákca čuoiggahemiin joksat gumppe, ja sii geat lihkostuvvet fargga billistit dearvvášvuođaset dákkár faláštallamiin.

(Gustaf von Düben, 1977: 81)

Johkamohki guovlluin lea máiddái leamaš dat vierru ahte mánggat siiddat servet gumppiid bivdit. Anta Pirak čállá ná:

Ovddit (ovdalaš) sámít bruvkoje (láveje) ráhtedit (ságastallat) ja čoahkkanit stálppiid čuoiggahit, go gulloje vumiin dehe duottarravddas. Ja nuvt de ain leat mii ovdebut (ovdal) dahkan, jus bohtet ovttaga siidii dálvvi áiggi, dagaimet sága lagamus siiddaide. Ja dat bohte dalánaga. Ja nu vulggiimet čuoiggahit. Muittán mun oktii go leimmet unna šlohtto (veagaš). Galle lei muohta gasit go mii dárbbahuvai stálpejoksamii. Muhto dalle lei ceavvi. Muohtán lei ja muhtii ođđa šlievarmuohttaga (goikevaza). Stálppit eai vuojo bárebut go badjelaš golbma goartta (goartila). Ja mii leimmet čuoiggadettiin gállime, manai muohta fargga buolvačalmmi (čippi) vuollái. Ja nevrret nahkat (nagodit) joksat. Viimmat goit leat sillohan loaittis) soapmása, mii ravgá doarrás. Guhcet (njuikot, čuskot) oainnát vurrolahkii ovddas, oaidnit mii, go okta sillo, de vássá iežá ovdii ja dat fas guohcá. Mii oaidnit, eat naga joksat loaitti. Juo leat mii oaidnán sin duollet dälle, gokte (movt) dahket. De mii vuolgit duon ovttá maŋŋái, ja dan nahkat jura joksat viimmat ja čugget sáittiin. Soapmásat javlet (dadjet) go leat čuggen: "In leačča mun dás heargi dutnje, man leat hárvánan goddit." Dainna vugiin mii gottiimet dalle golbma stálppi. Muhto go manne duoddariidda, guldoje sin luottat. Eat mii das gávdnan sin.

(A. Pirak, 1937: 51)

Somá das lea mearkkašit ahte Sjulsson muitalusa mielde čuiget olbmot vurrolaga ovddemusas vai dieinna lágiin nagodit buoret leahtu doalahit ja joksat gumppiid. Pirak muitalusa mielde ges gumppet vurrolaga ruhttet ovddemusas vai valvi buorebut nagoda guođildit čuoiggaheddjiid. Diet lea dakkár vuohki mii dán áiggi geavahuvvo faláštallamis doalahit leahtu, ležžet dal omd. sykkelastima dehe čuoigame gilvvu. Ja duođai leat gumppiid čuoiggaheapmi leamaš ovdalaš sápmelaččaid faláštallan. Muhto jus lea ollu ja luotkko muohta, de lea álkit joksat gumppiid, nugo Anta Pirak čállá:

Dalle go lea gassa muohta vumiin ja sieppor (muovhllahat), joksá sin iškabe (vaikkobe) man nuolis olmmoš.

(ibid.)

Eará lea fas dieđusge oazžut gumpes heakka eret go dan joksá, ja velá ahte veadjá háreve go lea dat buot buoremus siivu čuoiggahit gumppe.

Guovdageainnu nuortajohtolagas eai leat leamaš buoremus vejolašvuođat čuoiggahit gumppiid, go dáppe lea olu duottar ja leat olu siiddat lahkalašgaid ja nu de čiehkara. Liikká leat dáppe nai čuoiggahan gumppiid dološ áiggi, goit 1800-jagiid ja dieđusge ovdal. Omd. mitalii Nils Peder M. Sara áhčistis gullan ahte dološ Behttar, Per Luso (1850-1905), lávii čuoiggahit gumppiid. Go čuoiggaha daid ja go joksá , de huškkasta soppiin njunnái. Dasto časkkestii gumppe čavžesuonaid gaskat ja ain čuoigai doid eará gumppiid manñái. Go de jorggihii fas, de manai daid gumppiid mielde, ja soite dušše galmmas mannan ja ledje gullan, muhto go čavžesuonat ledje gaskat, de eai beassan gosage. De gal dieđusge gottii gumppe ja válddii mielde.

Čuoiggahan leat gal maid gumppiid dego lassin earálágán bivdovugiide. Lemet-Juhán-rohkki, Johan Klemetsen Hætta, oktii mitalii munnje ahte su áhčči, Klemet Johansen Hætta (1862-1943), nuorran lei reŋgon mu máttarádjá Mihkkal-Niillas-Niillasa, Nils Nilsen Sara (1829-1899). Diet ferte leat dieiggo 1880-jagiid. Oktii lei gumpevalvi ogohallan ealu Veardnážis, ja ledje goddán bohcco ealoluh' lávu oidnosii. Niillas-áddjá lei mirkkuid bidjan dan rábbái, ja leigga reanngas-guovttus lávus go bohte čieža gumppe dasa dan ráppi lusa. Eaba dál lihkat, čohkkaba lávus. Áddjá sihtá reanngas várrogasat guovlalat olggos, ieš jearrá: "Movt dat ealašit gumppet?" Na dál dat borret gumppet. Oanehaš áiggi geahčen fas sihtá guovlalat. Fargga dat jámadišgohte gumppet, ja de gal dieđus heite borramis. Muhto dasa jápme guhtta gumppe, ja okta vulggii, mii ii lean deaivan borrat mirkkuid. De áddjá siđai reanngas vuolgit doarridit dan gumppe, neavvui vel movt sániiguin sáhtá oažžut gumppe bisánit jus ii jovssastuva. Gumpe manai oarjjás, ja reannga guorai dan Eanu rastá. De son dagai nugo isit lei sihtan, siđai gumppe bisánit. Oarjjabealde Eanu jovssai gumppe, dat lei bisánan miestat duohkái ja jorggihii oaivvát. De son gal soppiin huškulii galmmas gumppe ja gottii dan dasa. Diet ahte sániiguin bissehit gumppe, lea juoga maid Johan Turi maid namuha:

Muhto go lea rohkkes olmmoš, de dat, go boahá lahka, de son čurve: "Návdi, ale mana šat, it don beasa šat!" Ja de návdi jorggiha dakkaviđe ja vuolga ovddal ja holve ja ciellá ja caggá njálmme nu galljin go sáhtá. Muhto go lea rohkkes olmmoš, de son ii ballá, vaikko láhttelii man ládje.

(ibid.)

Dološ olbmui lei dat jurdda ahte lei juogalágán gulahallama ja váikkuheami gaskavuohta olbmo ja gumppe gaskka, ja die lei okta vuohki das. Nugo ovdalis namuhuvvon, de lea namas dehe gohčodeamis juogalágán fápmu mainna galgai olmmoš máhttit bivddidettiin. Muhto sápmelaččaid oskku mielde lei maiddái vissis sániin dehe dajáldagain dakkáraš fápmu. Johan Turi muitala maiddái ahte dološ dihttiin ledje mánggalágán goanstat, ja namuha ovttá movt vissis meannudemiin ja sániiguin juovssahe gumppe go gávdne varas luottaid.

Go gumppe bealkkahallá sápmelažžii

Ovddit kápihttalas, Pirak čállagiin, bohtá ovdan ahte bivdit dadje gumpii ovdalgo godde ahte dál gul in leačča heargin dutnje goddit. Maiddái Kristoffer Sjulsson muitalusa mielde bivdit, go jokset gumppe ja dat lea oaivvát jorggihan, garuhit ja muittuhit su maid lea baháid bargan. Ja dadjet vel: “Don lea givssidan ja sorbmen earáid, muhto dál galggat don jápmit!” Johan Turi muitala seamma dien go bivdi muittuha gumppe maid baháid lea bargan, ja dadjá vel ahte jus gul don it leačča ieš goddán visot mu bohccuid, de leat goitge du sogat dan dahkan. Ja go dien lea dadjan, de fas časká gumppe. J.A. Friis muitala iežas mátkegirjis seamma dien dáhpáhuvvat Guovdageainnus. Son čállá ná:

Soaitá nu ahte sápmelaččat eai váldde dili goddit gumppe dasanaga, muhto čuoigájit eará gumppiid maŋŋái, go dihtet ahte doddjon čilggiin duot lea jápminláhkái ja orru das dassáži go ieža fas heivehit máhccat. Muhto ležžet dal ollásit heakkahuhttime gumppe dastanaga dehe maŋŋil, de goitge eai daga dan ovdalgo leat geahpedan suhtuset unna sártnážin iežaset vašálážžii. Easka maŋŋil go leat muittuhan sutnje su iežas ja su máttuid olu bahádaguid ja dadjan visot garrudusaid, de goddet niibbiin dehe bissoluođain.

(J.A. Friis, 1872: 35)

Na mii de lea diet oktiibuot? Go ii dat lea daddjon ahte duot olu iešguđet bivdit dovdet dan seamma suhtu dehe vaši go de viimmat leat gumppiin vuostálaga. Soaitá ballu, mokta dehe juoga

eará dovdu liikká go suhtu. Dattege lea iešguðet guovlluin Sámis mitaluvvon seammaládje. Dien sáhtá dadjat vierrun, juoga maid galgá dahkat, ja nu sáhtá dadjat ahte lea dakkáraš menolaš suhttu mii dovddahuvvo dehe suhttu maid lea rievttas vierru dovddahit. Ja meannun eai leat diet vuođđojurdagis earálágán go omd. guovžabivddu giitalusmeanut, dehe sivdnidanvierru go bohccodávttiid olmmoš doalvu olggos. Diet meanut lea čilgehussan juogo sivdnideaddjái, ealli máddui, eará vuoigŋafámuide dehe olbmuide alcceseaset ahte maid dal leaš váldán luonddus, de lea dahkan dan dárbbuin ja eaige galggaše dan dihte vaháguvvat luondduvalljodagat dehe šaddat makkárga unohasvuoðat olbmo, luonddubirrasa ja biras fámuid gaskka. Dahku čilgejuvvo daði mielde go dahkko, ii ealli goddojuvvo ihcalassii dehe ávkki haga. Nu maiddá gumppe goddin čilgejuvvo suhtu meanuid bokte, dakkáris gii dan dahká bohccuidis várjaleami dihte. Diekkár čilgehusmállii sáhtá leat doarjjan Johan Turi lasáhus dasa go sápmelaš bealká gumppe:

Muhto dat návdebivdi, mii eanet goddá návddiid, son ii bealkke návddi iige garrut. Son diehtá, ahte návdi dahká dan mii lea su virgi. Iige son oaččo goddit eambo go addo lohpi sutnje, dego meara báruide nai lea mearri, man allagassii sii ožžot loktanit.

(ibid.)

Son ii daði eambo čilge dan bivdinlobi mii diekkár bivdá lea, gii dan addá ja movt dat bohtá ovdan. Goitge čilgejuvvo dás sámi ipmárdus ahte juohke dinggas lea su doaibma luonddus, ja ahte olmui lea maiddá addon mearri maid luonddubirrasiin sáhtá dahkat. Diet dajaldagat dáidet čilget ovdalaš sápmelaččaid viidámus luondduipmárdusa, ja dan ahte árbevirolaš gumpebelkosa ii sáhte dulkot dainna lágiin ahte sápmelaččas diekko dovddahuvvo dakkáraš vuođđovašši gumppe vuostá. Kristoffer Sjulsson ges lea dadjan dainna lágiin:

Gumppe balle ja gumppe vašuhe go dat dagai vahága, muhto ii dat adnon badjelgeahčahas eallin.

(Bäckman & Kjellström, 1979: 138)

Gumpe adnui vissásit vahágahtti eallin, muhto adnui maid ahte dasa ledje addojuvvon jierpmi, virgi dehe dahkamuš ja dakkár noaidelágán attáldagat (mii namuhuvvo manjelis.)

Earálágán gumpebivdovuogit

Mealgat áiggi leat leamaš sápmelaččain eará nai bivdovuogit, maidda gal leat dárbbahan oastoneavvuid. 1700-jagiid álggugeahčen ledje Finnmárkkus K. Leem muitalusa mielde bissut ja ruovddit anus:

Daid goddet bissuiguin, ja maiddái bivdet ruvddiiguin, muhto dat maid atnet gumpebivdui leat mihá stuoribut go dat maiguin riebaniid bivdet. Buoremus sorttat ruovdit dollejit nu čavga ahte vaikko gumpe darvánivččii dušše gaccain, de bissu das gitta. Dát muitalus duođašta dan: Leavnnjavuotnaguovllu badjeolmmoš, geas lei namma Anders Jonsen, bivddii gumppiid diekkár ruvddiiguin. Gumpe lei mannen dasa, dušše ovtta gazzii darvánan. Gumpe daiguin ruvddiiguin ruhtai nu johtilit ahte son heargevuoji illá jovssai dan. Liikká gumpe ii beassan ruvddiin luovos.”

(K. Leem, 1767: 192)

Klemet Nilsen Turi (1982: 52) muitala sullasaš muitalusa go 1904is lei Mázes muhtun dáluisit caggan ruvddiid heargeviežžanluottaide ala. Gumpe darvánii daidda ruvddiide ja manai dassáži go fas darvánii daiguin ruvddiiguin sieđgamiestagii. Ledje dušše áhku dálus, ja sii eai ožžon heakka eret dan gumpes, ja de ferteje viežžat bisso-olbmo guhte báži dan. Klemet Turi maiddái muitala gumppe mii lei ruvddiide darvánan, ja manai golmmain julgiin, vaikko leaččai borran ieš eret darvánan juolggi. Johan Turis lea ráva juste dien dáfus, go lea ruvddiiguin bivdime:

Muhto de ii galgga guhká diktit iskkahaga. Dat láve botket juolggi gaskat, go šaddá guhká geahčahaga..... Muhto jus olgešbeali juolgi boatkana badjelis buolvva, de gal jápmá, muhto jus gurut juolgi boatkana, de eallá ja manná duoddarii, nu ahte ii gávdno goassege. Ja dat lea juohke iežá nai eallis, dat jápmá olgešbeali juolggis, go dat manná badjugit gaskat. Dat boatkanit gaskat váibmosuonat, ja golgá varra nu ahte jápmá.

(J. Turi, 1987: 87)

Muđui Johan Turi čilge ahte gumpe ii mana seakteruvddiide, muhto ferte ruvddiid caggat gumppe iežas luottaide ala dakko gokko njolggi manná, ja gieresluotta ala (go manná bohcco luottaide mielde.) De galgá gokčat ruvddiid ja olbmo iežas luottaide muohttagiin dainna lágiin ahte bálkesta

luotkkomuohttaga áibmui, nu ahte dat “borgá” ruvddiid ja luottaidd ala. Ovdalis namuhuvvon Johan K. Hætta maiddái muitalii, áhčis muitalusaid mielde, ahte namuhuvvon Nils N. Sara lávii jávrui ala jikkii ráhkadit gobi, ja dasa caggat ruvddiid. Su áhčči lei gal imaštallan movt máhtii diehtit ahte juste dáikko áigu rasttidit gumpe, ahte soittii dan dihte go diet áddjá lei dakkár maid dien áiggi gohčode diehttin. Nubbi vejolašvuohta dieđusge lei ahte lei hárvánan mihttet gumpe geinnodagaid eatnamiid ja muohtadili mielde. Mikkel Nilsen Sara ges muitala ná:

Mis láveje gal gumpperuovddit, mat ledje gullan áddjái, Bieraš-áddjái. Ruvddiiguin ii lean nu álki bivdit. Daid lei váttis caggat ja lei várálaš jus de ribaha báhccat. Dat eai lean nugo belleruovddit, daid dat gal lei hui álki caggat, dain lei dego ommánlohkki guovdi. Dain ledje maid bánít, muhto gumperuvddiin eai lean bánít.

Áhčerohkki lávii muitalit ádjás birra, Mihkkal-Niillas-Niillasa birra, ahte dat lávii ráđđasii caggat ruvddiid. Dat lea gohpi masa caggá ruvddiid ja de ceaggu rissiid ja reatkágežiid dasa. De bidjá duolba čagi rissiid ala. Son lávii rábbesadjái caggat ruvddiid, go lea gumpe goddán bohcco. Ja de lávii heaŋgut geahppáid muoraide dakko lahka. Gumpe boahdá ja borragoahdá daid geahppáid, ja šaddá de hui jállu. Ja go de jorrá das, de deaivá duolmmastit ruvddiide.

Eai gumperuvddiide gal láven bidjat seavtti. Muhto láveje ruvvet daid reatkkáiguin. Gumpe lea oainnát hui buorre ruovddi dovdat. Láveje maid lohkat ahte jus bissu lea sealggis, de ii boađe gumpe. Juste diet ii soaitte leat duohta, muhto caggon ruovddit goit galge reatkkáiguin ruvvejuvvot.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Leem namuha bissu oktan bivdogaskaoapmin Finnmárkkus. K. Sjulsson fas lea muitalan Dearnás leamaš sáitti áidna vearju gumpebivddus dološ áiggi, ja ahte sápmelaččat juogaman siva dihte eai leat atnán bissu goddit gumpe. Gustaf von Düben fas lohka sápmelaččain gullan ahte sápmelaš ii ane bissu goddit gumpe, go luođđa gul ii bastte gumpii. Seammas čujuha dasa maid Friis lea čállán, ahte Norggabeali Sámis goddet gumpe bissuin. Johan Turi gal diehtá báhčima, muhto muitala gumpe leame dakkárin mii lapmu luođa, dahká nu ahte olmmoš ii deaivva dehege ii buollá bissu sisa. Nils Peder M. Sara lei gullan vilbealistis Ánne-Niillasis fearána, mii muittuha dien lapmuma:

Ihkku gullá go skiladit gaccat. Duo oaidná du go mánoheahpin ruvgalemiin bohtet gávccii gumppe. Son čuočohii báhčit, sikte čoamohassii. Muhto bissu ii bávkkehan, lei láttá gaikkihahtán eret go galggai gealdit bissu. De gal huikkádii ja gumppet gaccaste iešguđet guvlui, muoraid mielde.

Diekkár dáhpáhus gal lea oalle hárve, go čoahkke valvi bohtá badjeli, obanassii ahte gumpe bohtá báhčinmuddui. Gumpe dieđus lea hui várrogas, ja jođii dábálaččat earáládje go ruvgalemiin. Ovdamearkan dasa lea mitalus maid Mikkel Nilsen Sara mitalii:

Oktii ledjen guorran oktoealitgumppe diehko oarjjás Sarvvagacca guvlui. De oidnen go bohtet doppe mu maŋábealde gumppet vuomi. Mus lei bissu mielde ja gumppet bohtet biekká bealde juste mu vuostá. Mun jurddahin ahte dal gal beasan báhčinmuddui. Bisánin fáktet dasa. Dalle mun oidnen go doppe ordaravddas ruohtastii gumpe, ja nu dat earát maid ruohtaste bajás duoddara guvlui ja manne maid. Lea leamaš okta gumpe doppe badjelis, dego váruhan ládje manname doppe. Dat láveje gumppet nie mannat govodahkii go lea valvi. Muhto valvvis lea maid okta dego ovdamanni dehe hoavda, seammago boazočorragis dávjá lea. Gumpevalvvis dieđus ledje iešguđetlágán gumppet, nuppit stuoribut go nuppit.

Nugo juo lea namuhuvvon, lei gumpe várrogas ealli. Vel siige geat olu guođohe, hárve oidne gumppe, soite dušše moatte gearddi jagis. Gumpe njágadii ja garvvii olbmo. Go rohkkáhii bohccuid, de soittii dobbelis dehe lei seavdnjat, ja buolašin cekkedii dakkár rusta go eallu ruohtastii ahte ii lean buorre oaidnit gumppe vaikko lei ealu maŋis. Dieinna lágiin ii lean dušše báhčit gumppe, dakkárii gii fertii guođohit iige astan doarrádallat gumppiid guhkit gaskkaid. Go guođoheaddjit atne bissu fárus ja báhčaledje, lei dat eanas gumpe baldalan dihte. Bohccot maid ledje oahppan oadjut ja bisánit go bissu bávkehehii. Liikká boazosápmelaččat duollet dálle báhče gumppe, go guhkit áiggi vuollái dieđus dáhpáhuvai ahte gumpe deaivvai bohtit bissoolbmo menddo lahka. Dás čuvvot golbma oanehis mitalusa, ovdamearkan movt dat sáhtii dáhpáhuvat:

Oktoealit gumpe orui mánga jagi Šalččus, goddá aivve misiid. Go valvvit bohtet, de jávkkoda. Maŋožassii bázi Áslaga-Mihkkal dan. Diet dáhpáhuvai dáinna lágiin: Eallu lei njáikkal, mánga čuođi lei sákkagan dohko. Gumpe bođii ja rohkkáhii dan ravdda, ja dat

ruohtastii eatnasa guvlui. Son šattai dieinna lágiin ovddabeallái gumppe, dat ii fuobmán olbmo, ja nu beasai báhčit dan. Dat lei rávjágumpe, hirbmat buoidi vel lei.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Jonsá lei reangan mis. Oktii son bázii gumppe sálonbissuin. Dat lei diekko Johtinváris guođoheame. Gumpe bođii dasa ealloravdii gokko Jonsá lei, ja dat bázii ja deaivvai varrasutnii gáibbi vuollái. Gumpe jorggihii ja manai dohko vuomi guvlui. Jonsá guorai dan, ledje varraluottat, ja go jovssai dan gassa muohttagis, de dat jorggihii oaivvát. De gal ii lean earágo báhčit nuppiin luođain gállui. Dat ledje guokte gumppe mat ija bieguhe, mii leimmet vuohtán daid das ealloravddas. Nubbi gumpe gullui manjil holvume doppe vuomis beaivvi. Dat coggá álggos njuni muohttaga sisa, ja de orru hui guhkkín dat jietna. Ja de lokte oaivvi ja de orru jietna hui lahka ja eambo dego harrama ládje. Dat gumpe gal de jávkkodii.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Bireha Máhtte lei oktii ealo luhtte dies Áldováris, lávus. Oinnii go eallu ruohtastii dobbelis, ja de fuobmái go gumpe do nu manná vađa mielde. Gumpe lei oalle guhkkín ja sus lei dušše okta ládda bissus. Na son bázii ja deaivvai gumppe manječielgái. Čuoiggai lusa ja galggai sabehiin časkit dan, muhto dat duste njálmmiin sabeha ja ravgii dan eret sus. De gal fertii čoskka čuollat, mainna cábmá gumppe jámas. Na de gesii dan lávu lusa, lossat dat hal dat lea. Go lei leamaš čuoigame ealu ja bođii fas lávu lusa, de oaidná ahte gumpe lea ain eallime. Čohkka nie, ovdajuolggit badjin. Muhto lei dieđus gihpu nai, iige lean beassan gosage. De gal huškkastii dan vuohon ja valddii ja hárcii dan, čavgii bátti murrii. Gumpes lei nanu heagga.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Mirko lea dakkáraš ođđaset bivdogaansta, maid leat beassan oastit sii gain lea leamaš átteasta dasa. Mirkobivdu lea áhpaseabbu dakko ahte dainna sáhtta goddit olles valvviid oktanaga. Johan Turi álggus rávve hui čorgadin leat mirkkuiguin, guhte áigu daiguin bivdit. Dasto čilge oalle

dárkilit movt ráhkadit mirkoseavtta. Okta vuohki lea bidjat mirkkuid njuolga rábbái dehe biergobinnái:

Jus bierggu sisa bidjá, de galgá biergu beallegalmmas, ja de dahkat niibbiin veaháš ráiggi, ja de bidjat mirkkuid dasa, lehkos olles bohccogorut daihe biergobinnát. Ja dat biddjojuvvojit alasbuoiddi sisa maiddá. Dat lea váibmileabbu návdi dasa, muhto lea veaháš bahát vuoksit. Muhto dasa galgá laju bidjat hui fiidnát sisa, vai ii leat geahpas vuovssadit.

(J. Turi, 1987: 86)

Eará vuohki fas lea bidjat buoiddi dehe dálgga sisa, ja dat dahkko ná:

Ja dat galgá dahkat vuohččan skohposa, man sisa lea buorre gurgalit mirkkuid ain ovttá poršuvnna guđege seavtti sisa. Dat galgá ráma dohko ná ahte dat galgá dahkat muorrageaži dakkára maid coggala suddaduvvon vuoja sisa ja rohttet fas olggos, ja go galbmo, de fas coggalit vuoja sisa dasságo lea šaddan dan mađe nanus ahte gierdá váldit eret ja bidjat mirkko sisa. Ja go lea bidjan, de galgá deavččastit dakkár vuodjabinnáid ráiggi ovdii, ja de bidjat láiggi gitta seaktái, ja de luoitit fas vuoja sisa, ja dahkat dan dassá go šaddá dan mađe nanus ahte gierdá golggahit.

(ibid.)

Turi čilgehusa mielde galgá mirkkuid bidjat bohccui maid gumpe lea goddán ja čiehkkan, de áigu boahit borrat maŋŋil. Sáhtta váldit bohcco eret ja dan sadjái dasa birra juohke guvlui biđget biergobinnáid, maid siste leat mirkkot. De mat gumpe doaivu ahte eará meahce-eallit dat leat leamaš borrame das. Guovdageainnus lea maid leamaš dat vuohki ahte bidjat mirkkuid rábbái, dasanaga gosa gumpe lea goddán bohcco. Okta goansta lei mollet lásebinnáid seahkala mirkkuiguin, vai dat nádjet njálmmi ja čoddaga ja nu gumpe jápmá dasana. Nábariin ráiget galbmabierggu, bidjet dasa mirkkuid ja de daid biergobihtaid fas ovdii. Go mirkkuid lea bidjan, de dieđus fertii veaddit beatnagiid dehe váruhit ahte dohko eai mana, go dat lea maid dáhpáhuvvan ahte beatnagat leat borran mirkkuid ja jápmán. Ja daid mirkoráppiid dieđus maid fertii oahppat, go sáhtte nugo riebenat borrat daid ja jápmit dasa gurrii.

Go gumpe goddá bohcco

Gumpes lea dakkár vuohki ahte mañil galgá boahit ja doabastit bohcco, go dat lea ruohttame. Jus boazu lea oaivvát, de ii duostta fallehit. Niillas-Juhán, Johan Nilsen Gaup, lea oktii munnje mitalan go gumpe lei Biellogiellasis doarridan váibbat čearpmaha. Ja váibbat čearpmat lea dieđus dakkár, go dat ii nagot šat ruohttat, de dávjá jorggiha oaivvát ja dorostahte. Nie de lei dahkan čearpmat, ja gumpe ii lean beassan goddit. Go olbmot boahtigohte, de gumpe ballái, ja čearpmat nie gájui heakkas. Knud Leem fas muitala dološ fearána, mii sulasta dien:

Muhtun bohccot, mat leat jálut, cábmet gumppe alddis eret. Diesa lea okta erenoamáš ovdamearka: Leavnnjavuotnaguovllu badjeolbmos, geas lei namma Matthias Pedersen, lei muzet varis, man ledje ihkku guokte gumppe fallehan. Iđdes vuhttui leamaš hirbmat doarru, boazu lei ovdajulggiiguin dearpan gumppiid muohttat sisa. Go gumppet eai lean beassan goddit dan varrása, de ledje ferten vuolgat, muhto boazu gávdnui jápmán eará sadjái, áibbas vuoimmehuvvan doarrumiin. Nu guhká go boazu lea lávžžis, de gumpe illá dasa dahká maidege, muhto jus boazu beassá luovos ja ruohtasta báhtui, de gal gumpe oaguha ja dohppe dan gitta, jus fal joksá.

(K. Leem, 1767: 145, 146)

Na muhto gumpe gal gottii maid gittabohcco. Olbmot láveje fertet gavnnjaid bidjat go leat lávžžis veaddime bohccuid. Go boazu oainnát ruohtada lávžegeahčen, de lea álki gumpii:

Bártnáš-áddjá lei boares álddu láiden viesu lusa. Galggai njuovvat dan, ja lei čatnan murrii idjii. Iđdes lea mannan geahččat dan álddu, ja go boahat, de ieš nu boagusta, ja dadjá: “Na de guokte boarana, nubbi lea čatnan ja nubbi goddán.” De lea leamaš oktoealitgumpe ja goddán dan gittabohcco.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Gustav von Düben maiddái čujuha iešguđet muitalusaide ahte gumpe sáhhtá dorohallat bohccuide, nugo erenoamážit áldduide mat várjalit misiideaset, ja ahte gumpe ii duostta njuiket bohcco nala mii lea oaivvát. Na muhto go gumpe beassá rohkkáhit ja boazu ruohtasta, de dájvja geavvá ná:

Go gumpe rohkkaha bohcco, de dat dohppe álggos gumppenjullii ja go boazu šaddá oaivvát dehe doarrás, de vátná čoddagii. De šaddaba dego sallafaggala, goappešagat čuožžut mannejulggiid alde. Bohcco ovdajuolggit leat gumppet goabbat beali čeabeha dehe čielggi badjel. Nu de gahččaba goappešagat, gumpe doallá čoddagis dassázii go boazu jápmá.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Nubbi čilgehus lea dákkár:

Go gumpe rohkkáha, de lea vuosttaš tága gumppenjullii. Go boazu luoitila valaid ala, de vátná čoddagii. Heaŋgá vuolde, iige luoitte čoddagis. Muhtomin fas lea dego sallafákkis. De boazu gahččá, ja dot vuollái. Eadnerohkki lea ná muitalan: Go čoddagis doallá ja juhká vara, de leat čalmmit gitta. Son lei oktii beassán gumppe ala go nie lei juhkame vara. Áiggui soabbegeahčái čatnalit niibbi ja čugget čoamohaslatnjii. Dan ii šaddan dan dahkat, go lei vielppesbeana sus fárus ja dat viggá sálvit gumppe. Gumpe lea das veallut, lea sálván čoddagii. De gumpe luoitilii, šluvgilii njálmme, rišadii vel varra. Vázzilii eret, ja de čuoččahii dobbelii. Gožžá miestat vuostá, iige bala sudnos.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Muhtun hui hárve háve dáhpáhuvvá nu ahte olmmoš boahťa gumppe badjelii go lea goddime bohcco, muhto de lea jurdilit dehe dáránit juoidá dahkat dastana. Dá lea nubbi muitalus diekkár dáhpáhusa birra:

Moai leimme Mávnnos-Mihkkaliin ealu luhtte dieppe Máze-Niillasa joga alde. De ruohtastii eallu ja ruohtai lávu lusa. Olmmái njuolgut manai dohko gos lei ruohtastan eallu. De gullo čuorvume doppe: "Gumpe goddá bohcco!" De lea oaidnime go gumpe ja boazu leaba veallut, iige dovdda goabba lea goabba. Na muhto go gumpe loktii oaivvi, de ballái ja ruohtastii alla mielli vulos jávkkohakkii.

Na mun bohten dohko ja logan ahte it go don báže. De ii leat dárranan báhčit go ii dovdda goabba lea goabba. Mun logan ahte gal dat juo livččii lean seamma goappa deaivvat, go juo lea dohppen ja lea goddime. De gal mu olmmái logai: “Na manne mun dien in jurdilan?” Ja de bijai doarridit, muhto šattai vuollánit go gumpe manai Gákkešoavái.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Gumppenjuolla lea seakka dákti mii lea gitta čuožžamasas, bajágeažehagas njivčču bealde. Diet lea dieđus navdon gumppenjuollan go gumpe dasa álggos vátná. Dan varrajuhkama birra čállo eambo dás maŋnelis, muhto álggos sáhttit buhtastahttit dieid čilgehusaid dainna maid Anta Pirak lea čállán:

Stálppit oaguhit bohcco maŋil ja haikat (arvat) falibut leat bohccos. Áinnegis (hárve) fal boazu beassá báhtui. Go joksá, de stálpi stoalle (gáskkesta) čoarvebealnorrasa (čoarvebealnorrasa) vuollegeaži bokte. Čárve oktan vahkain ja čoarvebeali (čoarveali) vuolleravddain. Stuora njálbmi lea sus ja stuora bánít. De atnala (doallá) das. Stuora boazu galle geassá hui mealgat. Duot gesso ja goahcá julggiiguin nu guhká go boazu geassime lea. Go boazu sillo, de son luovdá. De stálpi čellesta ja stoalle čeabeha vuollái. Ja nu boazu ruohtasta bajás. Nu šaddaba goappašat čuožžut čeavžžasjulggiid (maŋnejulggiid) nala. Oanehaš, de ravgá boazu veallut, ja nu lea han de jámas. Stuora gievraras bohccuin fal nu dárbbaha bargat. Smávva bohccuid ja misiid goddila hui ruvva (johtilit) ja álkit.

(A. Pirak, 1937: 51, 52)

Diet golbma čilgehusa leat oalle ovttaládje, ja dieiguin lea gumppe fallehan- ja goddinvuohki bures duođaštuvvon. Gumppe fámuidda duođašta ges dát mitalalus:

Oktii gumpe dohppii bielločoavjjeha. Diet lei Šuošjávrra lahka. Mun geahččalin báhčit, muhto dan lei váttis deaivat, dat oainnát fiškasaddá muoras murrui. Gumpe lei čárven čoahkkái biellu, ja lei gaikkodan čoarveali. Čoavjjeha šattaimet goddit.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Go de lea goddán, ja beassá ráfis leat, de muhtomin borragoahdá, ja dan dahká dáinna lágiin:

Jus borragoahdá, de gumpe váldá náhki sehpodaga rájes ja njalddista manás čevžžiid rádjái. Dasto luddesta čoavjevuole dego olmmoš mielgga rájes, ja rohhte coavjji ja čoliid olggos nu ahte ii veaháge guomohuhte goruda. Sismiesi maid lávii rohttet olggos jus lea čoavjjeha goddán, ii sismiesi gal borran. Lean gávnahan ahte dat ferte julggiiguin fieraldahtteme čoavjji olggos. Dieđus veahá guomu lea dakko gokko čoddaga botke. De borra čoarbeliid, ovdageaži guođđá.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Anta Pirak čállá ges borrama birra ná:

Agis borrá gait (buot) buoiddimusa bohccos, gaikkiha cielggi bokte náhki. Ja nu borrá gaika (visot) olgguldís buoiddi, erttetvuollegežiin čoarvebealbuoidái (čoarvebealbuoidái) gaika, siste ain vel rohhte nihtabuiddiid (moninbuiddiid) ja borrá daid. Jus leat moadde stálppi, de borret ovta dehe guokte bohcco jorbon (ollásit). Ii olmmoš gávnna eanebu goddinsajis go coavjji, maid lea jollirdan eret, oaivvi, čorvviid ja juolgegežiid oktan gaccaiguin.

(ibid.)

Nils Peder M. Sara fas muitala ges ná borrama birra:

Muhtun bohcco gal borret visot. Dat rohhte guomočoavjji olggos, ii ráiggage. Muhtomin borrá das, muhtomin doalvu, nugo miesi.

Oktii gumpe gávnnai ealus Eváš-Láesses áidna miesi: Lei skábmaáigi, ja go sirddiimet ealu, de guokte gumppe rohkkáhe ealu. Dalle lei bivval, ii badjánan rusta ja oinniimet ahte ledje guokte gumppe. Eallu dat gal bisánii lahka lávu, ii dat šat lihkan. Nuppi beaivvi gávdnen mieseoavvi, hui sársgoai mohkkečoarvi. Lei Eváš-Lásse stuora miesi doppe dohppen. Dan borai visot, eai báhcán earágo gaccat ja oaivi. Máhtte-viellja illá jáhkká ahte visot lea borran, go dat ii leat dábálaš. Gumppet manne, eaige dalle boahtán šat.

Oktii dohppii Mihkel-Issáhis gilkorčearpmaha Josát-Bier-váris, ja borai visot. Dat lei giđđat. Ieš son niegada nieiddaid go gaikot su bárgegežiid. Iđdes oaidná ráppi vuojahaga

alde. Gumpe lei goddán guokte bohcco, ja čearpmaha lei borran visot. Ronu lei maid goddán, muhto dan ii lean borran visot.

Nu oažžu dadjat ahte gumpe sáhtá borrat visot bohcco, muhto dávjjimusat borrá dušše deahkkámus ja buoiddimus osiid, jus borrá. Dien borramii lasi Anta Pirak vel dákkár čilgehusa:

Gullan lean nai dološ olbmuid giehttume (muitaleame) stálppi, go ii gávna bohccuid dehe borramuša, de leat vuohttán, guđet guorade stálppiid, jut son manná sogiid mielde ja borrá soahkegana. Oaidnán leat nai go stálpi lea jura borran ihkku ja iđidis álget čuoiggahit, de bruvko (láve) vuoksit go ballá ja vuolga guohcat (ruohttat). Vuoksá olggos stuora buoidešladjaid (-binnáid) ja šlohčču (luhčču) ja gožžá vuosttat (vuosttažin, dakkaviđe) go lea ballán.

(ibid.)

Mikkel Nilsen Sara muitala ges gullan boares olbmuin ahte gumpet sáhtte suinniid maid borrat jekkiin dálvet, dego guhtot.

Knud Leem lea borrama birra čállán dán, maid dáidá gullan sápmelaččain, jus leažžá ipmirdan rievttis ládje:

Gumpe hárve borrá bohcco dastan gosa lea goddán dan, muhto geassá dan mealgadii ovdalگو borragohtá. Ja oalle imaš lea dat go álo bidjá bohcco nuorttas oivviid, bađabeali oarjjás, ovdalگو borragohtá. Dan oaidná ráppis.

(ibid.: 145)

Na gumpe gal dávjá borrá das gosa lea goddán, muhto Leem čilgehus soaitá gullat dakkár smávvasiidii mii guohtu das gođiid lahka. Dien nuorttas oivviid joraheami in leat gal ođđaset áiggi dieđuiguin ožžon duodaštuvvot, ferte leat gažaldahkan leago aiddo nie? Datte lea diida, dehe manin galggažan gohčodit, bohcco gahččama birra go gumpe goddá dan, namalassii ahte jus gahččá boahjji nala, de gumpe ii bora dan. Boahjji nala gahččan máksá dan ahte oaivi gahččá dien nástti vuostá dohko nuorttasdavás. Dás čuoovu muitalus man álgu lea juste go dat boazu gahččá boahjji nala:

Dološ olbmot lávejit lohkat ahte go gumpe goddá bohcco ja boazu gahččá boahji nala, de dat ii bora dan. Oktii lei oktoealitgumpe goddán Migon-Mikkus čovvjeha, ja dat lei mirkkuiguin seaktán dan ráppi diehko Mirkoáhpái. Dat lávii lásebihtáid seaguhit mirkkuide, vai dat nájjet čoddaga ja gumpe jođáneappot jápmet. Dat rábbi lei guhká orron nie, eai dat dal boađe gumppet borrat dan. De lei Bier-Mikkus udámat nulpu mainna lei leamaš Láhpoluobbalis, ja dat lei veahá njalgan, ja dat lei ravgan ealus eret go luittii. De bođii gumpevalvi ja oaguhe ja godde dan nulppu Migon-Ásllat-roavvá. Muhto dat gahčai boahji nala, dohko nuorttas-davás oivviid, ja gumppet eai váldán ja borran dan. Baicca manne dan mirkoráppi lusa ja borragohte dan. Mii viguimet dien go gumppet holvugohte doppe. Mihkkal-áddjá dajai ahte dál leat borran mirkkuid ja jápmigoahtán. Ledje vihtta gumpe. Guokte ledje jápman dasanaga. De vuhtto ahte goalmát lea jámadišgoahtán, dehe siva ožžon, ja guokte gumpe leat váldán dan gaskii ja veahkkin vuolggahan dan eret, doarjuba gaskkas. Muhto dat gumpe lei jápman duobbelázzii, ja de gal leigga dieđus guođđán dan dasa. Dat guokte gumpe manne, muhto mii váruheimmet nuppi dain jápmán juosat. Mii čuoiggaimet ja ozaimet dan, eat mii gávdnan maidege, muhto láviimet gullat dušše ovttá gumpe holvume maŋŋil. Mii smiehtaimet ahte duot nubbi lei jápman, ja dot okta lei báhcán okto holvut, nugo lávejitge go lea valvvis dehe moatti gumpes goddojuvvon gumpe.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

De lea Knud Leemas fas nubbi muitalus, dán vuoru go ieš lea oaidnán jápmán bohccuid máid gumppet ledje goddán:

Mun lean ieš oaidnán oktanaga guhtta bohcco máid gumpe lei goddán badjeolbmo goađi lahka, muhto ii daid lean háhppehan gaikkodit dainnago olbmot nu johtilit ledje boahtán badjelii. Das ledje muohttat alde ollisin, muhto jápman fal. Ii goaikkanasage varra lean golggihan, ii lean mihkkege sajiid ovttasge, go guolggat čihke bátnesajiid.

(ibid.: 144)

Na diekko gal dáidá son ipmirdan boastut, go orru oaivvildeame ahte gumppet borređ buot bohccuid máid goddet. Sápmelaččat gal leat erohan dan go gumpe borrá ja go dat speadjá.

Muhtun háviid, dehe sáhtta dávjáldje, gumpet godde bohccuid, eaige datte borran daid. Dien láveje sápmelaččat čilget dainna lágiin ahte dalle dat goddá dušše vara dihte. Das lea dalle leame dušše varradárbu, dat ii leat beroštan bierggus. Dieid bohccuid láveje njuovvat go gávdnet, ja bierggu lohket hirbmat njálggahin dakkár bohccos máid gumpe lea goddán. Ja dat lea dan dihte go gumpe lea njamman visot vara. Maiddái dakkár bohccos máid gumpe lea borran, čuhppe eret dan ráji gokko eai lean bátnesajit, ja válde daid málesbiergun. Dieid maiddái atne njálggahin. (Muitalan Mikkel Nilsen Sara ja Nils Peder M. Sara.) Gumpe lea árvideames njammame vara dain nai bohccuin máid áigu borrat. Maiddái Anta Pirak muitalusa mielde borre eaiggádat bierggu bohccuin máid gumpe lei goddán, muhto son ii gal rámpo dieid biergguid:

Sámit oainnát váldet rumbobierggu áimmuide ja málestit dan rumbbu. Galle lea dal vissa beaiston (beiskon, billistuvvon) dakkár biergu, muhto ferte goit sápmelaš áimmuide váldit ja borrat, vai viessoreainna (ealihanbohcco) ii dárbbat njuovvat ja ain vel unnidit. Almma dal leat juo unnon ja eaige dal gait (visot) rumbbuid leat gávdnan, jus lea guoldu orron (leamaš).

(ibid.)

Go gumpet goddigohtet bohccuid dušše vara dihte, de dat dieđus goddet eambo bohccuid, dehe dat speadjagohtet. Ja go speadjagohtá, de lea dieđus buot vearrámus, go sáhtte ovttá ijas goddit váile 10 heakka, 30-40 heakka dehe juo gitta 70 heakka rádjái, maid leat namuhan sámi čállit ja muitaleaddjit geaidda lean dás čujuhan. Dasa lassin leat ogohallan ealu, botkkodan ja biđgen ealu. Dien dieđus ii lean buorre diehtit goas speaddji valvi bođii, ja man guhká dat speajai. Go nie ledje speadjame, de dieđus siidda olbmui ledje jurdagat stuora vahága birra ja movt dal ain geavvá birgejumiin. Anta Pirak čállá dien birra ná:

Gullan lean galle, stálpi borrá guvttiin bániin, latnjunbániin ja guorbabániin. Go latnjunbániin borrá ja goddala soames olbmo bohccuid, de dan olbmo eallu nu spáita lassána dain bohccuin, mat leat báhcán viessut (eallit). Go guorbabániin borrá soames olbmo bohccuid, de dat olmmoš hedjona (gefo). In fal mun ieš dieđe, jus lea satnis (leažžá go duohta).

(ibid.)

Nils Peder M. Sara fas muitala ná:

Go gumpe speadjagoahdá, de dat gávlu. Gumpes ferte leat vuoibmi, go nie gávlu gápmasa, gaiku olles gápmasa. Olmmoš ii nagot bálljo dalle gaikut go lea čállojuvvon. Borrá gal maid bohcco dalle, muhto diet lei mearkan ahte áigu speadjagoahdit. Oktii ledje mus goddán ja nie gávlon mánga nulppu. Eadnerohkki logai: “ Go nie lea dahkan, de dat leat oaidnime ahte dutnje šaddet nulpput.” Diet lei sus dego jeđđehus, ahte bohccot eai áiggo nohkat, dus dat leat dovdamme ahte eai noga. Oktii lei valvi givssidan min mealgat, muhto muhtin ija juohkáse golmma sadjái ja holvot iešguđet sajis. De gal áhčči logai ahte dál áigot gumppet mannat go nie de dahket. Ja jávkkode maid de. Lea maid nu ahte go gumppet cogget njuni muohttaga sisa dalle go holvot, de dalle dakkár speadjárlágán gumppet áigot guođdit. Dat lea mat dakkár “giitáleaddji jietna.”

Muhto valvi ja oktoealit gumpet dehe valvvit sáhte vurrolaga boahit ealu ala, ja dieinna lágiin sáhtii gumpegiksi muhtin jagiid bistit guhká, ja muhtin áiggiid sáhtii leat ráfi logenarjagi. Omd. namuha G. von Düben (1977: 80) ahte Stockfleth muitalusa mielde lei 1842 ja 1860 dálvviid olu gumpe Finnmárkkus, ja Friis (1872: 36) ges namuha ahte Ruoššabeal Sámis muitale sutnje ahte dain guovlluin lea leamáš ráfi logi jagi. Marjemus soađi áiggi lei Finnmárkkus hui gumperáfehivuohta. Olbmot dalle árvvoštalle ahte soahti Suomabealde lei gavdnjen gumppiid davás.

Go gumpe rohkkáha bohccuid

Gumpe rohkkáheapmi boahdá hui fáhkka sihke bohccuide ja olbmuide, ja dat lea dan dihte go gumpe álggos njáhká mieđabeale dehe doaresbiggii nu ahte bohccot eai havsse. Gumpe njáhka hui várrogasat ja váldá buori áiggi dasa, nugo dát muitalus duodašta:

Oktii ledjen giđabeallái guođoheame dieppe Čuđeoavvi bealde. Eallu lei livvon ja ledjen mannan mieđabeallái velohallat, go ledjen veahá jurddahan ahte sáhtá dieppil gumpe

boahtit. Lea hui geamádat. Go das velohalan, oainnán dego rissi das duottarravddas, geamádahkan doaivvun rissin, ii leat nu buorre oaidnit. Mealgat velohallen das, ja oainnán dan "rissi". De fáhkkestaga njuikeje ealus varrasat čuožžut ja ieš maid de njuikejin bajás. Dallebat mun oidnen dan "rissi" go šattai nu stuoris go doarrás spiehkastii. Lei gumpe leamaš njáhkame ealu lusa. De hal gal dieđus ballái ja manai.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Oktoealit gumpe lihkostuvvan oazžut bohcco lea maid olu dan duohken ahte dat náke njáhkát lahka bohccuid ja de rohkáhastet ja oazžut gitta bohcco. Dábálaččat olmmoš ii vigo dan ovdalگو juo lea háhppehan goddit bohcco:

Oktoealit gumpe láve fitnat ealloravddas, gottesta bohcco ja borrá dan. Ii dan olmmoš dal mearkkašge ovdalگو gávdná ráppi. Eallu hal datte ii lihkat go dat rohkahaste ravddas.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Maiddáii valvvi ii leat buot háviid buorre fuobmát go dat lea rohkkáhan ealu, go dasa heive botket eallobinná. Erenoamážit sáhtii botket njáikka dehe skihči ja doalvut dan, nugo dáinna čilgehusain duodáštuovvo:

Stálppit leat dal dan báikkis gokko leat borran, ja nággejit ellui. Go idjareainnarat leat guođoheame, de guođudettiin šaddá ellui skihčči. Seavdnjadin stálpi olbmos ii nu bala, dego livččii diehtime, ii olmmoš oainne. Ja šávot heahkkat (jávohaga fáhkka) láddet (rohkkáhit) don skihči ja bagestit (botkejit) čorraga, reainnarat eai oba dieđege ságaid dasa. Easka iđidis go čuiget birra idjaguođohanšátti (-fieskki), de vuhttet gokte (movt) leat dahkan. Vuolgán leat oaguhit dan čorraga, ja ain (vuos) eai gotte ovttaga reainna, go leat lahkosiin reainnáriid. Go olguna (gáidá) čora, de vuot goddigohtet.

(Anta Pirak, 1937:50)

Pirak maiddáii čállá ahte jus lei sierranan čora, de dan eai bállekan gal gumpet ráfis. Nu oktoealit gumpe nai sáhtii fáktet bohccuid mat sierrane ealus, nugo dát dáhpáhus duodášta:

Oktii lei riepman gumpe gottášit šilljobohccuid diekko Biedjogiellása ja Čuđeoaiivi gaskkas. Dat fákte šilljobohccuid go dat reaisánit ealus gođiid lusa, jur diekko Čuđeráhppáin, gokko hui rožas lea.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Gumpe dieđus labmái das čihkosis gokko diđii bohccuid jorrat, ja de fallehii daid go bohte lahka, ja dieinna lágiin álkibut oaččui daid bohccuid gitta. Álddu maid sáhtii álkibut oažžut go álggos gottii das miesi, ja de iežas dan čoakčá go lei ohkoladdame (J. Turi, 1987: 56). Ja dieiguin lágiiguin sáhtii gumpe suoli ja álkit oažžut bohccuid. Ja gumpe lei dakkár, nugo Pirak ge čállá, mii bures diđii olbmo, ja gottášii bohccuid easka dobbelis olbmo dehe juobe jávkkohagas. Rohkkáhit gal dieđus sáhtta olbmuid lahka, muhto hárve beassá olmmoš oaidnin muddui go goddá bohcco. Čuovvavaš muitalus čájeha gumppe luonddu dien dáfus, ja movt dávjá lihkestuvvá:

Oktii leimmet dieppe Skáideroavis lávus guođoheaddjit. Mii dal das lávus leimmet šurrame ja speallame. De fáhkkestaga eallu ruohtastii ja ruohtai ja čuoččohii dakkár skálvedearpmi ala. Mii dieđus njuikiimet olggos geahččat. Manaimet ja čuoiggaimet ealu, muhto ii doppe oidnon šat mihkkege. De mii manaimet fas lávvui ja go das leimmet, de bohtá beana čoliiguin lávvui. Mii oaidnit ahte leat liegga čoalit. De mii imaštišgođiimet, gos dieiguin bohtá? Manaimet olggos ja guorragođiimet beatnaga čoallebuktinluottaid smáhkomuora meaddel, ja dastanaga dearpmi vuolde gávnnaimet varas ráppi. Mii guoradeimmet luottaid ja vuhtiimet ahte gumpe lei oaguhan bohcco luovi ja lávu gaskka ja joksan bohcco das smáhkomuora duobbelis. Vuhtiimet ahte lei dollestan bohcco veahá, muhto luoitán dan fas jávkkohahkii ruohttat ja doppe goddán ja borran dan. Dalle go álggos njuikiimet olggos, de leimmet geahčestan ealu guvlui. Jus nuppos livččiimet geahčestan, de livččiimet soaitán oaidnit gumppe.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Go gumpe dáhtošii ráfis dobbelis gottášit bohccuid, de illá gal rohkkáha čoahkke ealu čuovgadin, ja áinnas ii goit dakkára mainna leat olbmot johtime. Muhto dáhpáhuvvá gal dat nai, ja dá lea mitalus juste dan oktoealit gumppe birra, man valvi lei baldán lávu lusa (geahča s. 8):

Oktii leimme Migon-Mikkuin ealu sirdime dies Sarvvagacca lahkosiin. Mun vulgen láidestit, olmmái bázii vuojehit. De lea dakkár rissebohtoš, ja go das ledjen láidesteame, de lei gumpe labmame doppe ja rohkkáhii eallonjunnoža mu maŋábealde. Mun geahčestin maŋás ja oidnen ahte eallu manai suovvan ruovttoluotta, gumpe maŋis. Na mun de jorggihin maŋái dohko, eallu lei čoahkkanan dohko olbmá duohká. Olmmái ii lean oaidnán maidege, earágo ahte eallonjunuš bođii ruovttoluotta. Mun mitalan ahte gumpe han rohkkáhii ealu mu maŋábeale go ledjen láidesteame. Olmmái dal ii jáhke, ii hal gumpe gal rohkkát ealu nie. De moai dal geahčadeimme ealu ja fuobmáime Nilut-Ingá-áhkus hávvon hearggi, das lei náhkki njaldasan čoarbeliid rájes gitta čavžái. Na dál ii lean eambo njoarostit dan gitta ja njuovvat dan. De gal olmmái nai jáhkii ahte gal dat juo lei rohkkáhan gumpe. Dat lei leamaš fákteme dan rissebohtožis, ja lea rohkkáhan ja dohppen dan hearggi dan mađe gitta ahte njaldasii náhkki, muhto ii lean dieđus ožžon dan nu ahte beasai goddit.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Go gumpe lea nie ealu maŋis, de dat dat doppe rustta ja muhtasuova siste doallá oaivvi hállut ja háhpohallá bohcco, máid dal deaivvaš doppe maŋgožis. Na muhtomin sáhtii gumpe rohkkáhit čoahkke-ealu, vel johtti ealu nai, muhto dábálaččat datte lei nu ahte dat rohkkáhii orru ealu, mii lei lávda. Dávjá guođoheadjit gulle go gumpe rohkkáhii ealu, dehe ahte eallu ruohtastii. Vuogis mielde gumpevalvi geahččalii botket bihtá. Bohccot fas luonddus mielde vigget gevlet eanas bohcco vuostá, muhto gumpet cagget ja árret meahci guvlui. Go lea valvi, de lea maid nu ahte eai dat leat buohkat rohkkáheame ealu, muhto muhtimat leat vuordimet duobbelis, nugo dán mitalusas boahá ovdan:

Okte go leimme Ándde-vieljain guođoheame, njágai gumpe dasa suhkes miestaga duohká munno lahka. Lei goalki ja buolaš. Beana dat fuobmái dan, oaguhii mealgadii ja de heittii. Illá jáhkán go olmmái lohka ahte diesa hal dat lei njáhkan. Lummalámpain čuvgen ja oidnen ahte die hal lea gal leamaš njáhkan. Doppe ledje golbma eará gumppe

aláš alde, dat galge duste go duot buktá ealu Go gumpe nie lea njunnoža fákteme, de dohppe njuolga čoddagii. Ruohtti boazu oainnát duvvása gumppe ala.

Valvi lea dakkár ahte muhtomin leat gumppet ovddabealde vuordime, earát vižžet ealu dohko. Duot leat njunnoža vuordime. Duot nuppit árret ealu dohko. Go olbmos lea buorre beana, de gumppet eai nagot rivvet ealu, go boazu lea dakkár mii viggá eatnasa vuostá.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Na de leat duot gumppet mat oaguhit diehtime doid earáid, gos dat leat. Dehe sáhtta dadjat nu ahte dot earát leat vuordime vuogas eatnamiin, man guvlui duot árret bohccuid. Dien sáhtta dainna lágiin dárkileappot čilget:

Gumpe bohtá doaresbiggii dehe njuolga mieđabealde. Go rohkkáha, de eará gumppet fas dustejit vuosttabealde. Guokte gumppe rohkkáhit ja árret dohko gos dot earát leat. Dat cagget eallobihtá aláš vuostá. Muorjevárrái láveje árrit ealu. Dohko oaguhit bálljaset eatnamii, cagget eaige luoitte rámaid vulos.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Dien soaitá sáhttit eanet čilget dainna maid Knud Leem lea gullan oaguheami birra:

Hárve oažžu bohcco gitta vustolagas, go doppe gal lea boazu falit, muhto mihttolagas gal álkit joksá gitta, go doppe lea gumpe falit.

(K. Leem, 1767: 144)

Dies veadjá šaddame nu ahte go boazu ruohtasta mihttolahkii váris vulos, de gumpe duohpá lagabui. Go lea joksá joksame, de boazu fas spiehkkiha bajás guvlui várrái, go vustolagas buorebut soaitá nagadit beassat eret gumppe. Ja nie cakkahallá aláža guvlui. Eará sajis, gos eai leat báljes várit vuohkkasit das lahkosis, doppe árra bohccuid earálágán eananosiide, gos buoremusat lihkostuvvá joksat bohccuid:

Gumpevalvi viggá árrit ealu jávrride, vađaide ja jalgadasaide, das dat oainnát duohpá mañšravdda. Jus ribaha suhkkes roviide, de gal vuollána, dehe doppe ii oaččo gitta maidege. Bohcco^o lávejit ruohttat suohkadasas oktan roažasin, ja gumppet eai muoraid siste soaba gitta oažžut bohcco. Okte lei mis lávvu dies Juovvajogas. Bikko-Áilu lei

guođoheame, ja bođii lávu lusa guovssovuodjunlivaid. De eallu ruohtastii ja ruohtai guhkes jávrriid mielde Skáidevárrii. Jávrriid alde ledje goddán bohccuid. Variha ledje gaikkodan álásin, muhto heakkas dat gal ain lei. Olmmái manai dan ealu manis, muhto ii deaivange oaidnit go valvi lei botken bihtá. Mun šadden dan bihtá manjái. Lei botken 3-400, muhto dat manai Duolbaroavvá. Doppe lei oaguhan bohccuid muorragaskkaid, sárgguhan juohke guvlui, muhto ii lean ožžon gitta maidege. Čora ii vuolgge suohkadasas eret. Gumpe lei vuollánan. Go mun bohten, de lei čora čuoččohan lulábeallái roavi, muhto suorganii ja jávkkehii fas suhkkes roavvá.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Soahkevumiin lea suhkkes roviin nu ahte soagit leat lahkálaga, ja oavssit skihččájit vuollin doarrás soggid gaska. Dies lea gumpes váttis háhpohallat ruohtti ealu mii baluin manná soahkegaskkaid nu ahte oavssit vel spažaidit. Ja de leage olu eatnamiid hálddus, man bures gumpe lihkestuvvá iežas bivdduin. Iešguđetlágán guovlluin dieđusge leat iešguđetlágán eananoasit gokko gumpe lihkestuvvá bures ja gokko ii. Beahcevuomis dáidá leame earáládje go soahkevuomis. Johkamohki guovllus lea beahcevuopmi ja doppe gumpet leat oaguhan ja goddán suhkkes vuomis:

Go stálpi láddá (rohkkáha) ealu guohtonsajis vuomis, suhkkes vuomis lea gait (visot) fasti geahččat aiddu mielde. Guolgan lea juohke oaksegeahči, gokko aidu manná.

Mállegolggahasat (varranagat) oidnojit ja rumbbut nu duokkot dáikko.

(Anta Pirak, 1937:50)

Na dieđus maiddá Guovdageainnus godde bohccuid vumiin, muhto mii dás lea oaivvilduvvon, lea ahte gumpii lea váttis oazžut bohcco gitta suohkadeamos roviin. Muohtadilis maiddá sáhhtá leat dadjamaš dasa man bures gumpe lihkestuvvai gottášit bohccuid. Gustav von Düben (1873:80) namuha ahte vearrámus lea gumpe sevdnjies ijaid ovdalgo muohta lea gasson ja dalle go lea moarri, mii guoddá gumppe seammás go ii guotte bohcco. Muohtadilli maid sáhhtá heajudit guohtuma nu ahte ealu ii sáhte čoahkis atnit, ja dalle lea gumpii buorre dilli (J. Turi, 1987: 56.)

Na dás lea bohtán ovdan ahte leat buoretvuodát gumpii das go bohccot leat dehe oažžu daid sierra, go bohccot leat biđgosit dehe das go leat eatnamat gos buorebut joksá dehe fáhte bohccuid. Muhto leago de nu ahte gumpe buorebut lihkestuvvá oažžut gitta muhtinlágán bohccuid? Dehe leigo nu ahte gumpe válljedii vassis lágán bohccuid? Johan Turis lea okta ovdamearka dasa go muhtin gumpe sáhtii válljet:

Ja lea velá muhtun dakkár nai ahte hálida beare herggiid, ja dakkár gohčoduvo herggonin.

(J. Turi, 1987: 56)

Muđui gal eai lean hearggit, dehe rávis varrasat, dat maid dávjjimusat gottii gumpe. Diet ledje gievrasmusat ruohttat, ja dávjjimusat njunnožis go ealu ruohtastii. De lei gal dieđus nu ahte go valvvis ledje vuordime gumppet ovdalis, de sáhtte liikka bures fáhtet njunušbohccuid go mañušbohccuid. Liikká dáiddii nu ahte rávis varrasat ledje geabbileappot beassat báhtui, eaige gumppet ožžon nu álkit daid buot ovddemus ja falimus bohccuid. Mikkel Nilsen Sara čilge dáinna lágiin:

Gumpe lávii čakčadálvi eanas misiid goddit, ja giđasdálvi eanas čoavjjehiid. Čakčadálvi lei várra álkimus oažžut gitta miesi, ja giđasdálvi ja giđa fas čoavjjehiid, go čoavjeboazu dieđus lei dalle njoazimus. Rávis varrasat gal ledje gievrabut ruohttat ja álo njunnožis go gumpe oaguhii ealu.

De sáhtá dadjat dainna lágiin ahte gumpe iešalddis sáhtii gal goddit vaikko makkár bohcco, muhto eanas gottii gal bohccuid mat guđege áiggi ledje álkimusat oažžut gitta. Diet eai leat dakkár bohccot maid lohke heitohin, dat ledje vuoibmebohccot, muhto dáide njoazimusat beassat báhtui.

De lea vel okta erenoamášvuolta gumpe oaguheamis. Muhtomin oaguhišgohtet ovttá bohcco vaikko eará bohccuid čađa, ja dat boazu bálkkodišgohtá julggiid dehege nie snuvttedišgohtá:

De lea maid nu ahte okta boazu sáhtá snugormastegoahit, gumpe dego ráibmá dan. Oktii oaguhii gumpe diekkára ealu čađa. Lei hui suhkkes ovdagieđat, buorre boazu. Gumpe goddá buriid čoavjjehiid.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Dien sáhtášii jurddahit, nugo luonddudutkit dajaše, ahte gumpe lea dovdame siva das, ja dan dihte bivdá dan. Datte dát mitalus čájeha eará:

Láve nu go gumppet oaguhit ovttá bohcco, de dat álgá nie bálkut julgiid dehe snuvtedišgoahit, ja de gal jovssahallá gumppiide. Ii mun dieđe manne dat nie lea, soaitá nu suorganeame ahte measta meanahuvvá, vai mii go dat leažžá. Ii das muđui leat mihkkege sivaidd. Oktii ledjen guođoheame dies Risseváris, ja eallu lei livas vađas. De lihkei ravdá livain, eatnasat dain ledje varrásat, ja vulge dakkár muorradievá guvlui. Lea idja, muhto mánoheahpi. Dalle bat gumppet rohkkáhe daidd bohccuid, ja dat ruohttagohte ja gevelegohte ruovttoluotta ellui. De lei okta njiñjelas mii ruohtai njuolga ovddas, ja mun oainnán ahte nie bálku ovddajulggiid ja snuvtedaddá. Gumppet dal ledje visot dan manjis ja jur joksame, muhto de mun háhppihin báhčit bissuin. De gal gumppet balláje geidnoseaset, ja duot njiñjelas, dat lei dego luoitihuvvon luovos, oáččui fas hoaldda julggiide ja ruohtai de gal fas ruovttoluotta ellui. Ii ge das lean de šat mihkkege sivaidd.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Diekkár boazu orru leame nu badjelmeari suorganeame ja balláme ahte juolggit eai šat čuovo albmaláđe. Dieinna lágiin sáhtá gal dadjat ahte dat ráimmahallá. Muđui go gumpe rohkkáha olles ealu, ja dat ruohtasta – dadjet sii geat leat gullan dan – de álggos skiliha ja de gullo dušše šoavas, eai mahkke bielluid dehe eará jienaid. Dábálaččat go eallu ruohtá, lávejit dieđus goitge biellut gullot, muhto gumppe rohkkáheapmi váldá visot dieid jienaid. Eallu dieđus hui duođas ruohtasta, muhto lea váttis čilget manne nie lea. Go nie lea eallu ruohtastan, de dat dávjá ruohtá lávu lusa dehe olbmo guvlui:

Go gumpe rohkkáha, de eallu boahká lávu lusa, ruhttet birra nu ahte guoskkadit vel lávvui. Go olmmoš huikkáda, de eallu giessá olbmo guvlui, muhto gumppet cagget. Dalle lea ribadus. Oainnát gumpe dat gal botke ja rivve ealus bihtá. Valvi árista daidd dohko eret. Gumppet árret eret lávus. Bohccot ruohtastit dohko šalka čiehkariid guvlui go •balddáskit, doppe de ruhttet.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Nubbi goansta – nugo dás lea ovdalis namuhuvvon – lea bissuin báhčit. Dalle gumppe ballájit, ja eallu lei maid dakkár mii bisánii go gulai bissu bávkkeheame. Muđui dieđus beatnaga nai bidjet viššat ja caggat ealu, dehe rihpat dan gumpes. Boazu lei oahppan atnit guođoheaddji dorvun:

Mii láviimet bissuid atnit, go eallu lávii čuočohit go olmmoš bázii. Olmmoš lei dego dorvu. Gumppet dieđus vigget biđget ealu, boatkkuhit eallobihtáid, muhto bohccot láveje gevlet ruovttoluotta beatnatjiena vuostá. Čorragat boađadit fas ellui go gumpe lea biđgen daid. Lávvu lei maid dorvu, go eallu ruohtai maid lávu lusa. Boares olbmot láveje neavvut ahte galggai lágiduvvot eallu nu ahte diehtá gos lávvu lea, ii goassege galgan nu diktit ahte bohccot eai diehtán lávu.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Eallu sáhtii maid jorragoahtit, go gumpe rohkkaáha ja de fas cakkahallá beatnagii. Dá lea oalle erenoamáš mitalus gumppe bártti birra:

Mávnnos-Mihkkal lei giđasdálvvi guođoheame Guhkesváris. Dallebat eallu ballái ja ruohtastii. Na dat huhccalii beatnagiin, ja dat cakkai dan ealu. Eallu dal ruohttagođii birra birra. De fuobmái ahte gumpe lea šaddan dohko guovdu, eallu jorrá birra. Go stuora eallu nie jorrá, de siskelet bohccot duvdahuvvet ain siskelebbui, eaige beasa gosage. Dat sulasta dan go nuoris jorragoahtá vuodjji eallu. Dál lea dušše unna gujáš ja gumpe doppe hámsu. Iđdesbeaivi dat lea ja rusta badjánii go eallu jorrá. De loahpas gumpe goitge oaččui guji jorri ealus olggos, ja de gal manai maid.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Jorri ealus dieđus gumpe livččii sáhtán duolmmahallat ovdalgo beassá eret. Sáhtá mealgat áigi mannat ovdalgo diekkár suorganan nođđueallu luotkana ja bisána. Muđui eallu lei dakkár, dat ii ruohttan duššás iešmeahtun gaskkaid jus gumpe ii lean mañis. Dat dagai ná:

Eallu lávii go gumpe rohkaha, ruohtastit ja mannat nugomat dieva badjel, ja de fáhkkestaga šaddá áibbas jaska. Dat čuočoha ja bohccot čuzžot áibbas jaska ja guldalit

seavdnjadin. De sáhttet boahit "gumppet" mat fas surgehit ealu ruohtastit, dat leat ravggahasat mat bohte olles ruohta fas ellui.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Muhto go eai boađe šat gumppet dehe ravggahasat de dieđus eallu bisána, ja de gevle fas eanas ealu vuostá. Ja nie leage go valvi rohkkáha ealu: olmmoš, beana ja bohccot leat beallága dan dieđus ahte doppe lea dorvu gos visot leat čoahkis, ja gumpe fas viggá boatkkuhit ja biđget ealu, go dalle lea sutnje buoret beassat goddit bohccuid.

Čilgehus gumpe rohkkáheami birra sáhtta loahpahuvvot dáinna mitalusain, bárttiid birra maid dat dagaha:

Muorjeváris oktii godde badjel 40 heakka ovttá ijas. Lei gávccii gumppe valvi. Moai leimme guokte guođoheadji. Mus lei olmmájin Mearra-Anton. Diet lei giđdamárkanáiggi. Bođii vel hirpmus garra dálki. Álggos lei nu ahte eallu bođii ja ruohttagođii birrat birra lávu. Mun bidjen beatnaga caggat ja viššat. Fuobmájin ahte eallu lea unnon. Gullen go davás manai bihtá, Vullošjotgátti. Mun njoarostin vuojána ja bidjen dan bihtá manjái mii manai davás. Dat lei mohkástan viesu guvlui. Gumppet ledje de heaitán. Muhto gumppet ledje botken ealu golmma láhkkái. Ledje dolvon ovttá bihtá Muorjevárrái. Moai letne das loaiddu go gulle go biellut ruhttet. Olgun gal eai gullo, go doppe guldaletne. Dat lea dal juo guovssogeahči. Gumppet ledje heaitán, bihtá ruohtta lávu lusa. Čuovgadin vulggiime čuoigat, geahččat leat go ráppit. Moai válddiime herggiid. Gumppet ledje goddán badjel 40 heakka, eanas čoavjjehiid, ja moadde spáilliha. Biellospáillihis eallinaga borre čoarbeliid. Moai illá oáččuime dan gitta, dat manná ovdajulggiid mielde. Alla Muorjeváris, alažis ja rámain ledje ráppit. Alažis ledje guokte čoavjjeha, čoarvvit ledje sorrostan oktii. Dain lei dušše čeabet varson, muđui ledje gorudin. De moai vulggiime viežžat olbmuid, geasehit daid ráppiid viesu lusa, ja njuovadit.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Guođoheapmi gumpeáiggi

Guođoheapmi, movt dat dahkko ja man olu návccat dasa adnojit, dieđus lea jagi áiggi ja guohtuma hálddus. Go lea heitot guohtun, de lea guođoheapmi losit. Muhto maiddá go lea čakčadálvvi ja skápma boazu hilbat, lea lossat guođohit. Go guoppar hákso ja lea vistta, dalle bohccot vázzet miehtá buot, ja sihke olbmot ja beatnagat váibet nu ahte eai šat báljo nagot mannat. Dien dilis gal sáhtte boazovázzit vel sávvalit nai gumppe:

Čavččaid lei dološ áiggi lossa bargu guođohit, erenoamážit dakkár jagiid go boazu lei hilbat. Olbmot dieđus váibe ja hoahkale ahte dál galggašii gumpe boahit go nu hilbi lea. Visti boazu lei oainnát manni, ja eallu vikkai bieđganit. Muhto go gumpe lei rohkkáhan, de gal šattai álkit guođohit. Maŋŋel go gumpe lei oaguhan, de lávii eallu ruohttat čoahkkái go sevnjodišgođii. Dalle gal lei nu árggas, ballá juohke diŋggas, jus skoabiha ge. Nie dagai goit golbma jándora, muhto de fas vajálduhttegođii gumppe. Muhto láveje fas ná lohkat ahte goalmát ija maŋŋel go gumpe lea fitnan ealus, dál gal fas ferte guođoheaddji hui váraid alde, go dál sáhtá gumpe fas boahit. Dat lea dalle go lea ožžon bohcco ja lea jorahišgohtán. Ja lávii maid ollu doallat diet deaivása, ahte boahá goalmát ija fas.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Nie sáhtii leat dainna lágiin nai ahte gumpe geahpedii guođoheddjiid barggu. Lei gal alddiineaset guođoheddjiin nai goansta movt bidjat “gumppe” ealu nala:

Hilbbi áiggi gal dieđus gumpe skuvlestii ealu, daid háviid go lei hilbi, ii hal dat lean nu dávjá. Irruda ealu nu ahte orru čoahkis. Muhto mis lei iežamet irrudangoansta: Láviimet čatnat báberseahka gavnjan bohccui gitta. Áinnas jus lea vierroboazu, de dasa čatnat. Dat ruohtá baluin dassázii go sillo, dehe lávii de loahpas gaikodan dat báberseahkka. Gavnjaboazu sáhtá gal mannat nai. Go hilbi lea, de lea nu ahte eai leat guokte biellu ovttá sajis, lea okta biellu gostege. Go leat čatnan dan gavnja, de gullagohtá bielluin go bohccot ruohttagohtet. De bohccot ruohttagohtet čoahkkái. Heargebiellut lávejit gullogohtit. Beatnaga sáhtá maid atnit gavnjan, go čatná dakkár jallaslágán beatnagis

njuni nu ahte ii sáhte ciellat, ja de luoitila mannat. Muhto hearggit gal láveje fargga dovdát beatnaga, rohkkáhit ja oaguhišgohtet beatnaga.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Dábálaččat gal datte gumpe lasihii guođohanbarggu dan sadjái go geahpedii dan. Go guohtun lei buorre ja eallu lei lodji, dalle ii dárbbahan eambbogo veiggiid goaldnjat, dehege dálvet birra čuoigat. Go dal orru leame buoredilli, de fáhkka sáhtta geavvat nugo dás:

Ihka (vaikko) dal makkár buorre viesu (dili, eallima) anášežžet bohccot, bohtet stálppit ja dahket dakkár rusa sámiide, ja ii dan leat hoaladahttimis (olbmo čilgemis.) Álo (eanas) dal sii láddet (rohkkáhit) ealu idja-áigge. Muhtomin eai leat oba gullonge ovdalgo bohtet, muhtomin leat de galle gullon iežá siiddain. Galle leat sámit juo balu nalde, muhto gosa goit dal galget šaddat? Ja de borret ja goddalit bohccuid ja háddjejit. Muhtomin loaiti (valvi) boahtá. Loaittis leat álo čieža, gávccii stálppi ja ihkabe (vaikko vel) man eatnat ležžet vel muhtomin.

De leat dal báhcán guohtut eahkedis, ja nu bohtet sámit oahpažit ealu iđidis. De lea boahtán loaiti ja láddan jorba (olles) ealu. Ja de juo muhtin rumbbut oidnojit aidobealláin ja muhtomin leat dal nai aiddu (jođáhaga, ruohtahaga) nalde. Ja nuvt de leat bargan ja ogohallan, ja oidno guolgan ja mállin (varran), gokko leat oaguhan, ja rumbbon. Ja dámat hearggit ožžot (šaddet) nai velledit. De dal doarridit sámit ealu ja váldet čeahkkái, maid ihkinassii máhttet oazžut, ja nu vuojehit soames guohtonsadjái. Ja dastánaga báhcet juo reainnárin (guođoheaddjin) ellui muhtimat.

(A. Pirak, 1937: 50)

Go gumpe nie lei fáhkkestaga boahtán, dehe ledje eará siiddain gullan gumpe, de šadde dastán lasihit eallogoahkaid, ja guođohišgoahtit jus ii leažžan dakkár áigi jagis goas dábálaččat guođohedje. Gumpeguođoheami birra lea Deartná guovlluin dákkár čilgehus:

Jus gumppet ledje das lahkosiin, dehe jus lei heitot guohtun, ferte ealu guođohit ija beaivvi, iige guođđit dan čalmmis. Guođoheaddjin ledje visot báikki olbmot, geat fal sáhtte dan bargat. Dábálaččat lei okta olmmoš ain vuorus, muhto jus eallu lei stuoris ja

jus ledje doarváí olbmot, sáhtte guokte olbmo vuorus. Vuoru molsot ealu luhtte idđes ja eahkes, jus ledje doarváí olbmot, muđui guođohii okta olmmoš eahkedis eahkedii.

(Bäckman & Kjellström 1979: 239)

Čohkkiras guovlluin fas čállá Johan Turi ná:

Ja dat gale lea hui bahá sámiide go leat návddit. Dalle ferte reainnidit vaikko livččii man garra dálki ja vaikko man čoaskkis. Dat reaidnu láve dainna lágiin ahte beaivet galgá eallu čohkkejuvvot čoahkkái, ja go sevnjodišgoahtá, de vulget idjareainnarat ja sii reainnidit gaskaija rádjái, ja de nuppit reainnarat bohtet fas, ja nuppit mannet ruoktot. Muhto gal dat lea bahá deaivat seavdnjadin, ja jus velá lea murkodálki daihe muđui neavrri dálki. Muhto gal dat muhtumat deivet vaikko makkár dálkin, muhto eai leat juohkehaččat ovtta deaivilat, gal muhtumat lávejit lámppot nai ja šaddet ija meahccái.

(Johan Turi, 1987: 55)

Nie ledje guokte vuoru maiddái Guovdageainnus, go guođohedje dalle go gumpe lei:

Gumpeáiggi, go gumpe lea lahka, láveje guokte vuoru: Eahkesguođoheaddji vuolgá veaigin ja lea doppe lagabuidda gaskaija. Idjaguođoheaddji boahtá idjaguovdil ja guođoha dassázii go bohtet birračuoigit. Nie lei skápma ja dálvvi áiggi. Gaskaijalivaid áiggi molsot. Livat gal leat hui fásta. Jus lea heitot guohtun, livvu gal, muhto de ii livvat nu guhká. Guovssošaddanlivat leat maid hui fásta. De leat dábálaččat guhton, go bures lea guođohan, ja de livvadit guhká. Suolohasain ii lean dat vierru ahte vuojehit livvasadjái. Ledje guokte guođoheaddji ain vuorus. Fertejit leat unnimus njeallje guođoheaddji lávus. Lávvu sirdojuvvo hui dávjá, álo galgá leat ealu lahka, vai gullet jus gumpe botke bihtá.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Na dás lea boahtán ovdan ahte atne guokte seavdnjatvuoru, ja stuorit ealus galge goit juobe guokte guođoheaddji ain vuorus. Dasa lassin galge birračuoigit. Muhtun siiddat gal leat vuojehan ealu livvasadjái beaiveguovdil, muhto dat nai ferteje mannat birra idjaguodohanfieskki. Dasa lassin galge goađi dehe viesu luhtte olbmot álo leat gárvásat vuolgit veahkin jus gumpet

ogohalle ja bidjeje ealu, ja olbmot viežžat ja rádjat ráppiid jus lei goddalan bohccuid. Jus bivde gumppiid, de dasa dieđus maiddái galge sierra olbmot. Olmmošdárbu sakka lassánii go gumpe bođii.

Dás vuhtto gal ahte gumpe váruhuvvui eanemus seavdnjadin rohkkáhit, muhto ovddit mitalusat gal duođaštit dan nai ahte gumpe sáhtii vaikko goas rohkkáhit, go ii lean vuordime ge olmmoš. Skábman dieđusge maid lei eanas áiggi seavdnjat, ja nu lei vuordimis nai ahte dalle eanemus ogohallá. Gidabeallái fas otnot idjaseavnnjážat, ja dalle gumpe eambo oaguhii beaivečuovgan nai. Dieinna lágiin gumpe ii sáhte dadjat leame seavdnjatbivdin. Baicca ferteje olbmot guođohit ja čalmmis atnit ealu birra jándora, ja doppe galge álo olbmot. Dá leat moadde čilgehusa mat mitalit dien:

Guođohettiin ii ábut gáfestallat dehe guođoit ealu, mun lávejin dan golmma livvabotta erenoamáš várrogas, go dalle gumpe dávjá rohkkáhii ealu, vaikko gumpe dieđus sáhtii rohkkáhit vaikko goas.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Go eallu vuolgigoahtá livas, de lea gumpe njáhkan hui lahka.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Diet lea čilgejuvvon nie dannego dábálaččat, go eai leat gumppet, ja leat guođoheame, de livvabotta sáhtta mannalit omd. lávvui dehe suodjibáikái gáfestallat, iige dárbaš jur nu valaid alde ealloravddas. Na muhto movt de galggai guođoheadji feret, earretgo dan ahte diehtit guđe ráje bohccot leat ja goaldnjat daid ovttá ollái (jus leaččai dárbu)? Ná čilgejuvvo diet oanehaččat:

Gumppiide bidjet sápmelaččat gavnjan muottáid, boares rámsa biktasiid, biktasiiguin garvvuhuvvon soppiid ja diekkáraččaid. Borgadálkin ja garra bieggan lea gumppet nealgasepmosat ja eanemusat manus, ja go leat valvin guovllus gos badjeolmmoš lea siiddainis, de lea sus ja su báikki olmui dilihisvuolta. Duollet dále fitnet olgun ja jienaiguin baldalit gumppiid, soppiin dearpaladdet gierresii mii lea ceggejuvvon goađi vuostá.

(K. Leem 1767: 143)

Go guođoheaddji váruhii gumppe leame das lahkosiin, ja dan gal ferte álo go gumppet leat boahtán daidda duovdagiidda – dalle son ferte gozuid alde orrut ija ja ovttat ládje huikit ja riedjat vai bovdekeahttá guossit bissot dobbelis.

(Bäckman & Kjellström, 1979: 240)

Ja dat reaidnu lea garas, jus galgá návddiin doallat. Dat galgá čuoigat álo, ii bisánit, ja huikit nu olu go nagoda. Jus heaitá huikimis, de návdi boahtá ja rohkkáha dakkaviđe.

(Johan Turi, 1987: 55)

Guođoheaddji ferte čuoigat birra, juoigat, huikkáhallá veahá vai gullo ahte olmmoš lea ealu luhtte.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Gumppeáiggi guođoheaddji nie galggai gullot, oidnot ja haksot ealloravddas, vai ballá gumpe ja oadjegeabbu lea boazu. Muhto jus dal leat moadde olbmo, gokko de galggašii álo olmmoš? Dehe gokko lea buoremus eanas áiggi leat ja bisánastit, čohkkedastit, go lea guođoheame? Go gumpe boahtá mieđabeali dehe doaresbiggii, ja go rohkkáha, de eallu ruohtasta vuostebiggii. Diesa leat dákkár vástádušat:

Go guođoheaddji manná gáfestallat, de manná vuosttabeallái, ja suova bidjá hirbmadit vai gumpe galgá haksit ahte dieppe lea olmmoš. Go gumpe rohkkáha, de eallu ruohtasta vuosttás, ja ieš de lea juo badjeleappus, beare caggá njunnoža de.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Buoremus gal lei orrut vuosttabealde, vaikko gumpe rohkkáhiige mieđabealde. Jus lei mieđabealde, de guođoheaddji bázii dastanaga. Ja go valvi lei, de láveje eará gumppet mat leat doppe ovdalis fákteme ja botkejit njunnoža. Go gumppe rohkaha mieđabealde, de vuosttabeale ravda álggos ruohtasta eatnasa vuostá mieđás, ja doppe fas jorggiha . Eallu

oainnát ruohtasta vuosttás. Go lea ovdalis doppe vuosttabealde, de buorebut oláha caggat ealu.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Beana lei dieđus sápmelaččas ovdal dat falli, mii manná ja caggá go olmmoš ieš ii jovssaše. Beana manná ravdda ja višša eaiggáda guvlui, go eaiggát huhccala. Diehtelasat geavvá de maid muhtomin nu ahte beana gáskkahallá gumppiide:

Áhččerohkis borre ovttá beatnaga, gáskkaše dan seakkáš bokte. Gumppet oainnát ravgeje eallobihtá, ja dat beana šattai dan maŋŋái. Ieš gullagođii go beana bállá. Das lei vielppesbeana vel fárus, bijai dan ges maŋŋái. Na eallu dat gal lei de bisánan go ieš ollii dohko. Gávnnai de dan gáskkašuvvon beatnaga. Válldii ja bijai dan idjagozána sisa ja geasehii dan viesu lusa. Doppe áhkku hávdđui ja divššodii dan. Ii dat sidjon, vuoiddai oainnát bihkáin. Beana buorránii, muhto lei hui stiivvvis go de čuoččohii. Ja nu de dearvvašnuvai. Dat beana šattai dakkár ahte jus rasttida borgon gumppeluottaid ge, de dat holvugoahdá ja roguhišgoahdá. Iige de gal vuolgge ádjás eret. Dat lei gal nu balddaskan gumppiin.

(Nils Peder M. Sara mitalan)

Muđui dan áiggi boazobeatnagat eai ballan gumppiin, ja dat dihte ahte gumpe lei dakkár masa ii galgan bohccuid addit, muhto caggat eatnasa guvlui, gos eaiggát lei. Muhtun beatnagat ledje erenoamáš buorit diehtit gumpe ja gergosat várjalit ealu:

Mis lei oktii beana mii lávii jándora ovdal juo dilihuddagoahit, go gumpe lea boahtime. Dalle lea hui balus, jorestišgoahdá olggos sisa lávus. Dat sáhtii ruohtastit ealu lusa, lehkos dal gii leažžá doppe guođoheame. Ja de lea juo ealu luhte go eallu ballá. Dat boahtá mieđil, lei oainnát hárvánan ahte doppe dat gumpe goddá bohcco. Máret-Biera lei mis reanġan, ja lei guođoheame. Gumppet ledje rohkkáhan ealu ja beana suorġgahii su go lusa ruohtai, doaivvui gumpe dat boahtá jur badjelii rustta čađa. Beana lei gavdnjen gumppiid ja gáđjon hávvon bohcco, muhto gumppet ledje gal goddán máŋga bohcco ovdalgo eallu čoaġkkanii.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Johan Turi maid namuha beatnagiid, mat ledje buorit veahkin go gumpet báhkkegohte garrasit ealu nala:

Ja go leat garra reainnarat, de ii návdi oaččo bohcco goddit. Ja go lea buorre guohtun, go ellet čoahkis guohtut, de návdi iđidis álgá guovssogeažis viggat hui garrasit, go ii leat ožžon bohcco. Ja de ruohtta vuosttabeallái ealu ja luoitá dakkár hája ahte bohccot hakset ja ballájit dušše hájas, ja de álget ruohtadit juohke guvlui. Ja de beassá návdi botket soames čiega ealus ja doalvu ja goddá nu olu go fal háhpeha. Muhto jus sámis lea rievttis beana, dat go eallu ruohtasta, de dat ruohtasta ja manná ealu birra ja čađa ealu ja baldá návddiid eret. Dakkár beana gohččojuvvo várrogas, muhto gal dat borahallá dávjá dakkár beana.

(ibid.: 55)

Beana lea dološ áiggi leamaš hui divrras veahkki boazosápmelaččas, erenoamážit hilbbi áiggi ja go gumpet givsside. Dat ledje sakka bures oahpahuuvvon doaimmaidaset.

Olmmoš dieđus ii haksán gumppe, go dat lei lahkosiin, muhto gulai jus dat holvot. Jus dal lei guođoheaddji ealu luhtte, ja galggai diehtit leago gumpe lahkosiin, de lei okta goansta goit Deartná guovllus, maid Kristoffer Sjulsson, lea muitalan:

Guođoheaddjit láveje dávjá mannat veahá eret ealus ja dahkat holvunjiena, mii dájuheaddji ládje sulastii gumppe holvuma. Gumpe dávjá dájuhuvvui vástidit. Dákko bokte guođoheaddji beasai diehtit gumppe, ja maddái eallu, nu ahte bisui čoahkis.

(ibid.: 240)

Dien goanstta birra gal in leat gullan Guovdageainnus, ja dasa dieđus galggai hárhallat, máhttit holvut nu ahte gumpe vástida.

Boazu gal lea dakkár ahte dat sáhtta oaidnit gumppiid, muhto ii dat bala dalle go oaidná ja dovdá ahte eai leat rohkkáheame:

Gumpevalvi oktii holvugođii láddo alde, dieppe lea Guivevári ja Mihkilavári gaskkas láttu. Gullojit maid go nu skorret das jienja alde. Mii leimmet das guođoheaddjit, ja Bikko-Áillus lea bissu. Mii lohkat, it go don mana dohko báhčit daid. Ii dat datte bissoeaiggát vuolgán, eaige dal earátge gal vuolgán. Bohccot dat gal nu guhtot das, eai dat bala. Dat lea mánoheahpi, murku ja buolaš. Eai bohccot bala das go holvu. Eai dat láven beaivet ge ballat gumppiin go oidnet daid, go eai rohkkát. Muhto hájas gal ballet. Na dat gumppet dat gal holvu das ja de manne, eai goddán gal dan háve maidege.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

De leage nu ahte go bohccot dovdet gumppe hája, de gal šaddet nu irrasat:

Oktii leimmet čorragiin johtime Bávttajogas ellui. Leimmet bisánan Jumešjargáddái gáfestallat. De čora ruohtastii, ja hearggit maid nu ruohtadišgohte. Čora loahpas náđui herggiid lusa, ruohtta birra birra. De ii lean earágo doapmat bálkulit gálvvuidd reagaid ja vuoddját. Mun dal láidestan, ja čora ruohtta goabbat bealde reaga. Na de mii gal jođiimet eallu, muhto áhččerohkki logai manñil ahte doppe leat leamaš gumppet Risseváris. De láve nu ahte go eallu ruohtasta vuosttas ja de fas mieđás, de oazžu árvidit ahte gumppe leat haksime vuosttabealde.

Dalle go valvi rohkkáha ealu, de leat vuosttabeallái mannan vuordin muhtun gumppet, muhto dalle eai mana jur biekkala, dalle mannet doaresbiggii fáktet. Jus ribadit eaige oaččostuva bohccuid, de sáhttet mannat njuolga vuosttabeallái, vai bohccot hakset ja ruohtadišgohtet.

(Mikkel Nilsen Sara mitalan)

Guođoheddjiide láveje maiddái veahá earalágán neavvagat, ja okta dain lei ahte ii galgan huikkádit gumppe vuostá. Johan Turi čállá dan birra ná:

Ja jus návdi lea beassan rohkkáhit ja oagaha olbmo lahka nu ahte olmmoš oaidná ja lea lahka, de dalle galgá váruhit, ahte ii huikke dohko guvlui njálmmiid gos lea návdi, muhto galgá jorgalit njálmmi nuppos go huikkiha. Ja jus ii nu daga, de návdi doalvu jiena eret, de son jienahuvvá.

(Johan Turi, 1987: 55)

Dien seamma rávvaga leat gullan guođoheaddjit dáppe Guovdageainnus nai, ja vel muitaluvvo ahte gumpe sáhtii buktit nahkáriid:

Mieđás ii galgan huikkádit, jus gumppe njálbmái huikkáda, de massá jiena. Lapmut sáhtii maid nu ahte šaddet nu nahkárat, ii veaje báljo čohkkát. De gal oažžu árvidit ahte gumpe lea boahtime.

(Mikkel Nilsen Sara muitalan)

Diet lea seamma sullasaš ášši go bissu lapmun, maid Johan Turi namuha. Gumpe lea adnon veahá noaidelágán eallin:

Ja go návdi lea boahtime, de lea návdi dakkár noaidi ahte nohkada olbmo, ja go olmmoš lea nohkkan, de beassá baldit ealu ja botket soames binná.

(Johan Turi, 1987: 55)

Dieid gumppenahkáriid birra lea Nils Peder M. Sara dákkár muitalus:

Gumpe lea dakkár mii addá nahkáriid. Jus lea mat dolasteame, de vegesii rohttejit nahkárat. Okte leimme Ánddiin guođoheame. Olmmái lohká, dus orrot nu nahkárat, oáčcut nohkestit veahá. Mun de nohkken, niegadan go nieiddat nu ribadit bárggežiid. Ledjen aitto jur gullán ja ledjen olbmái muitaleame dan niegu, dalle bat gumpe rohkkáhii ealu go lei livas. De šattaime bidjat, olmmái báhčigođii bissuin, bijaime beatnagiid ruohttat. Moai oáččuime bisánit ealu. Olmmái lohká, die dal ledje dus dat nieiddat mat nu ribadit bárggežiid. Čuovgadin gávnnaime vuotnjala, gumppet ledje ravgen dan ealus ja goddán ja borrán dohko mealgadii. Ledje dolvon čiehkariid sisa ja gitta ožžon doppe. Ledje veahá čorraga ravgen ja das ožžon dan vuotnjala, dat earát dat gal dieđus bohte fas ellui.

(Nils Peder M. Sara muitalan)

Diet leat dakkár muitalusat máid muitalit olbmot, geat leat hárvánan gohcit guhkit áiggiid iešguđet diliin, eaige nu álkit ribat nahkáriid. Erenoamážit dihte ahte go gumpe lea lahkosiin, de ii galgga biestit nohkkat. Gumppe lapmun, jiena váldin ja nahkáriid addin, dáidá orrut jáhkkemeahttumin

muhtumiidda. Datte leat diet duodas vásihuvvon, ja earámuđui leat oassin sámi árbevirolaš eallimis, luondduipmárdusas ja muitaleamis – mat leat addán dilálašvuoda ja vejolašvuoda vásihit ja muitalit dieid.

Gumppet Guovdageainnu nuortajohtolagas

Guovdageainnu nuortajohtolagas leat dálveorohagat Guovdageainnu suohkana nuorttabealehagas ja geasseorohagat oarjjabealde Álaheajovuona gitta Jáhkovuona rádjái. Geasseorohagat leat sulluin ja nannámis, gos leat eanas ráššat ja duottareatnamat lulimusas. Gaskkain leat dušše smávva ávžžit. Čakčaeatnamiidda ja gidđajohtingeainnuide, mat leat ovttahat duovdagiin, gusket oarjjabealde viidát ávže- ja vuopme-eatnamat, ja davágeahčen leat alla duottareatnamat, ceavnniduottar. Hoajkkas luksa leat vuolleget duoddarat, Iešjávrii lulábealde leat vuomit nuorttabealehagas ja duoddarat oarjjabealehagas. Dálveorohagat álget ²uošjárvuomi rájes. Dálveorohagain leat soahkevuomit, muhto maiddá stuorit čearut ja duoddarat. Lulimusas lea veahá beahcevuopmi ja ávžžit.

Johan Turi čállá iežas guovllu birra ahte gumpe goddá bohccuid olles jagi birra juohke áiggi (1987: 36), muhto ahte dálvet gassa muohtan lea gievrramus speadjat. Nils Peder M. Sara lea munnje muitalan áhčistis gullan gumpe leamaš gal gitta Várggonjárggas, gottii sus bohcco ovdalaš go vuojaha sullui. Datte ii lean gal dábálaš ahte gumpe lei nie davvin, doppe nuori duohken. Čavčča birra, go leat luksa guođoheame, muitala son ná:

Dat lávii gal dieppe Siidnosis dehe Ánneorddas goddit bohccuid, bođii Ávččanávžžis bajás, gottii bohcco ja fas manai. Lei oktoealit dehe ledje guovttis mat fitne, godde moadde bohcco ja manne. Borre ja manne li dat gumpe láven doppe duoddaris gal orrut.

Mikkel Nilsen Sara ges dadjá ná:

Čakčat eai láven gumppet davvin, lávii davimusas soaitit oktoealit gumpe Sadjinvuomis.

Son lasiha vel dákkár mitalusa:

Oktii lei muhtin Fállejot-boanda gávdnan alddis goddon sávzzaid Gussaváris ja lei navdán ahte dat ledje báhččon. Humai midjiide ahte mat son dieppe leat sus sávzzaid báhčán. Mii árvaleimmet ahte ammahal daid lea gumpe goddán, ja siđaimet iskat buorebut daid sávzaráppiid. De gal lei fuobmán ahte gumpe hal daid lei goddán, dat ledje varson dakko čoddagis gokko gumpe goddá.

Nils Peder M. Sara čilge viidáseappot čakčajohtima, ja deaivvadeami gumppiiguin, dađi mielde go lullelii gárte:

Ragatáiggi muhtomin olliimet gitta Virdneávžegierragii. Válgenjárggas maid sáhtiimet jovssahallat ragahii, Ráššas oainnát biđge sarvvis. Jođiimet Uvjarohtui ja das Honkii, ja de Virtnešgierragii, ja das de Šurbmui. Gumppet, oktoealihat fitne gitta Virtnešgierragis. Das johtit vajot Šurbmui. Gumpe gaskkalduvvo gitta Cuopporohkái, Máđijogašgátti rádjái. Šuorpmus gal lei guođoheapmi, doppe ledje valvvit, dat sáhtte 4, 8, 13 ja ledje gal maid 1 ja 2.

Mikkel Nilsen Sara čilge ahte obalohkái lei ná:

Eai gumppet láven boahit duoddarii čakčat go lei unnán muohta, dat orro vuomis. Go muohta lassána vumiin, de gal bohte badjelet eatnamiidda, dat oainnát ohcet ja gurret spoonaid. Eai dat orron doppe gos gassat lea muohta, ammahal daidda nai lea lossat gállit doppe. Gumppet láveje dálvet gullogoahit lullelis álggos, dalá olbmot oainnát álo jearahalle gumpeságaid ja gulle dain lullelet siidda olbmuiin go gumpe lea álgan givssidit sin.

De lea dasto leamaš nu ahte čakčaeatnamiin, davábealde ²uošjávri, eai lean dábálaččat earágo muhtun oktoealit gumpe, dehe sáhtte moadde fárrola. Eanet gumppet, ja gumpevalvvit, easka givssidišgohte dálveorohagain, ja dat bohte lulil ja johte siiddaid mielde davás guvlui. Na de gal sáhtte gumppet givssidit gitta johtanáigái, ja vel jođidettiin nai. Nils Peder M. Sara dadjá ná dan birra movt davás manadettiin lei:

Gumppet sáhtte čuovvut Šuošjávrrri duohká. Dalle láveje siiddat johttát oktanaga ládje. Ii leat datte šat gumpe dies davvelis. Sáhtii dieđus. Muhto ii daid lean buorre vuohttit cuoruijaid.

Sus lea muđui okta johttánáiggi mitalus go gumpe ain lea givssideame:

Oktii leimme boares Áilluin guođoheame Šuorpmus go gumppet rohkkáhe ealu. Botkeje ovtta bihtá, mii manai mađiráigge davás. Boares Áilu manai dan bihtá maŋŋái, ieš mannen áhčán boktime. Áhčči de bijai maid dohko davás dan bihtá maŋŋái, ja jovssai dan Áillu. Áilu maŋŋil mitalii ahte son oaidná gii duo boahtá čuoigga su maŋis, falli nu ahte. De dat bođii ja logai Áilluin ahte gal dat son dal manná dán bihtá maŋis, don oaččut jorggihit Šurbmui, doppe lea goitge eanas eallu, ja dii váldibehtet herggiid gitta ja johttábehtet. Na ieš de finai Suošjávrrri lahka ja máhcahii dan bihtá. Áilu manai Šurbmui, ja mii gulaimet ahte dál ferte luoitilit. Mii johttádišgođiimet, eat dal astan daid ráppiid ge čohkket. Dan nuppi ija de jođiimet Cuopporoavi gierragii, gos áhčči lei eallobihtáin. De dat gal masttai ellui. De leimmet ge dasa de bisánan ja gáfestallagoahtán go gullogođii eahpáraš. Das nu gullo bárgume. Mii dal hupmet das, iešguđet guvlui árvaladdat. Muhtomat lohket ahte diet dat hal gal soaitá rieben njoammila ožžon gitta, muhto mu iežan mielas gal lei jur eahpáraš. Ja go de leimmet das dan gullame, de gumpe fas rohkkáhii ealu. Muhto de hal gal ledje olbmot ja ožžo ealu bisánit. Muhto dien báikkis leat earát nai gullan ja oainnašan balddonasaid.

Na diet gal lei veahá erenoamáš mitalus, issoras dat juo lea go gumppet vigget speadjat, ja de vel eahpáraš nai balddahallá. Muđui mitalus duođašta ahte gidđaealus ain gottášii gumpe bohccuid. Nils Peder M. Sara lea čilgen ahte sin siidda dábálaččat čuvvo gumppet dušše ʔuošjávrrri duohká. Muhto gumppet sáhtte gidđat leat ain davvelis, nugo dát mitalus duođašta, maid Mikkel Nilsen Sara lea mitalan:

Oktii ledjen guođoheame dieppe davábealde Iešjávrrri, Luovččanis. Mun ledjen juste dalle akto. Mus lei bissu mielde, dakkár oanehis løyppat bissu lávii. De in gillen dan guottašit, maid dat hal duoinna dal. Gozastin dan murrii ja guđđen dasa guođohanbotta. De goit lei eallu livvon ja dan botta čuigen doppe badjelis várdáme. Go fas čuigen dohko ealu lusa,

de oainnán dan livas badjelis go eske. Mun veahá imaštallen dan. Go bohten lagabui, de fuobmájin gumppe doppe vuollelis. Čuoigájin dohko, dat gumpe hal gal de ruohtastii ja manai dohko nuorttas. Oainnán ahte gumppet leat leamaš ja rohkkáhan ealu ja goddán njeallje čoavjjeha ja borran daid. Áhčči ja Ánddeš Ásllat leigga ovdalaš mannan Jotkii. Go leigga doppe, de ledje njeallje gumppe bohtán Hoankkas ja viggan herggiid ala das viesuid lahka. Sii galge báhčit, muhto de ádjánii Oskar nu guhká ohcat láttaid, dat ledje nu nannos duohken, ja dat gumppet manne nuorttas. Soai árvideigga ahte dat mannet dal ealu nala, ja vuoddjáiga manjái. Muhto gumppet háhpehe ovdal bohtit ja goddit bohccuid doppe luláravddas.

Na dakka nuorttabealde ledje Gárášjot-sápmelaččaid johtingeainnut, ležže go daid siiddaide bohtán dat gumppet?

Boazosápmelaččat dieđus eai diehtán movt ležže gumppet lulde geasset, earágo maid dal gulle dálu olbmuin. Dás sáhtán namuhit ahte Klemet Nilsen Turi muitala girjjistis (1982) muhtomin leamaš gumperáfehivuođa Máze guovlluin. Sii leat guođohan omiideaset geasset, ja muhtomin lei dan meare ráfehivuohta ahte šadde rávis bissoolbmot guođohit. Muđui gumppet árvideames gáide lullelii, ja doppe Suomabealde givsside daid siiddaid. Na muhto davvin boazosápmelaččaid geasseorohagain eai gal dihtton gumppet.

Girjelistu:

Düben, Gustaf von (1873): *Om Lappland och lapparne*. Nordiska Museet, Stockholm. Nupes almmuhuvvon 1977.

Friis, J.A. (1872): *En sommar i Finnmarken, Ryska Lappland och Nordkarelen*. Stockholm.

Holmberg, Uno (1987): *Lapparnas religion*. Uppsala Universitet. Vuosttaš gearddi almmuhuvvon 1915.

Leem, Knud (1767): *Beskrivelse over Finnmarkens Lapper*. Ođđasit almmuhuvvon 1975. København.

Pirak, Anta (1937): *Jáhtee saamee viessom*. Uppsala.

Bäckman, Louise & Kjellström, Rolf (red.) (1979): *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenlapparna i början af 1800-tallet upptecknade af O.P. Petterson*. Nordiska Museet, Stockholm.

Turi, Johan (1987): *Muitalus sámiid birra*. Sámi girjjit. Vuosttaš gearddi almmuhuvvon 1910.

Turi, Klemet Nilsen (1982): *Áiggit rivdet. Jár' galæd'dji* Å/S.